

Magyar néprajz, 1987

Algyő és népe.

Tanulmányok. Szerkesztette Hegyi András. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1987. 460 l.

Az 1970-es és 1980-as években Magyarországon igen sok hasonló szerkezetű és célú helységmonográfia készült. Értékük a tudományos és a népszerűsítő cél többé-kevésbé sikeres összeegyeztetésében rejlik. Általában vidéki egyetemek tanárait és helytörténeti kutatókat találunk szerzőik között. Az 1980-as évek vége felé rohamosan romló gazdasági helyzetben az algyői tanulmánykötet alighanem a magyarországi helytörténetírás értékes korszakát lezáró munkák egyike. Elkészültét nem az önálló község, hanem a Szegedhez 1973-ban hozzácsatolt, immár Algyő városrészként számontartott településrész igénye hozta létre. Hozzájárult az országos nevezetesség is, hiszen a mai Magyarország legjelentősebb szénhidrogén mezője Algyő közelében található.

Algyő ősidők óta lakott hely. Fontos átkelőhely volt a Tiszán, egyúttal azonban igen sokat szenvedett a folyó árvizeitől is. Az emlékezetes 1879-i szegedi nagy árvíz annyira elpusztította, hogy a község akkori földesurai, a Pallaviciniék a régi faluhelytől távolabbra, a mai Sándorfalvára akarták áttelepíteni a lakosságot. Ez azonban csak kis részben sikerült. A hatalmas uradalom közé ékelődött Algyő újraéledt, és a következő évtizedekben mint igen szegény, főleg kubikosok és más földmunkások lakta helységgént élt tovább.

A tanulmánykötet huszonhárom szerző huszonkét dolgozatát foglalja magába. A dolgozatok négy nagyobb egységbe csoportosulnak. Az elsőben mindössze kettő kapott helyet, az egyik a földrajzi környezetet tárgyalja, a másik, Szabó József munkája, a helyneveket lajstromozza. A legnagyobb egység a történetírásé, a legkorábbi korszakoktól, a régészeti leletek értékelésétől kezdve, különböző időszakaszokat tárgyalnak egészen a legújabb korig. A mai Algyőt három ismertető, beszámoló képviseli. Végül Algyő népe összefoglaló cím alatt három dolgozat sorakozik. Szilágyi Miklós az alapvető megélhetési források egyikét, a vízi életet és a halászatot tárgyalja történeti források és néprajzi gyűjtés alapján. Polner Zoltán rövid adatközlése samanisztikus eredetűnek tartott népéletbeli töredékeket mutat be. Ifj. Lele József a jeles napokról és az emberi élet nagy eseményeihez fűződő szokásokról ír, amelyek pontosan illeszkednek a Szeged környéki táj hagyományaiába. Itt találjuk a község nyelvjárásáról szóló értekezést is.

A szép kiállítású kötetet 148 eredeti fényképfelvétel, 43 rajzos ábra, térkép, grafikon illusztrálja.

Kósa László

Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére.

Szerkesztette: Balázs Géza és Voigt Vilmos. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1987. 268 l.

Sokszerzős, tisztelgő tanulmánykötetet ismertetni mindig fogós feladat. Különösen az, ha az ünnepelt – mint Balassa Iván – hosszú ideje tölti be szakterületének vezető tisztségeit, munkássága pedig igen sokféle ágazik. A latin cím egyértelműen érdeklődésének fő területére, a szántás-vetés-földművelő gazdálkodás néprajzára utal, a 37 szerző 38 írása azonban a legváltozatosabb tematikájú. Nem tehetjük meg, hogy mások hátrányára egynémelyiket külön kiemeljük. Akad az írások közt nagyobb lélekzetű elméleti tanulmány és kisebb, alig néhány oldalas adatközlés is. A súly inkább az utóbbiakra esik, amit a terjedelmi korlátok magyaráznak. A szakkikketek köszöntő-értékelő írások előzik meg, amelyek Balassa Iván tevékenységi köreit méltatják: muzeológus, címzetes egyetemi tanár, a néprajzi ismeretterjesztés szervezője, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke s szinte mindenütt irányító-vezető. A kötetet az ünnepelt irodalmi munkásságának bibliográfiája zárja az 1977–1987 közötti évtizedből, mivel a korábbi személyi bibliográfia az Ethnographia 1977-es évfolyamában megtalálható.

K. L.

Bakó Ferenc: Palócföldi lakodalom.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 281 l.

A szerző a Palócföldnek nevezett több száz települést magába foglaló területről a Balassagyarmat–Putnok–Mátra hegység közötti húsz falura összpontosította kutatását. Mint a bevezető fejezetben írja: "Ez a kötet tehát a palóc lakodalmat, egy olyan táj és népi csoport kultúrájának egy ágát kívánja bemutatni, amely a Kárpát-medence közepének északi peremén virágzik, s amely az egyetemes magyar népi műveltséggel szorosan összefügg, de attól sokban különbözik is." A bevezető rész rövid áttekintést ad a témát és a tájat érintő szakirodalmi, szépirodalmi forrásokról, majd a voltaképpeni kötet két részre tagolódik: A lakodalom szervezete, menete, házassági körök és A lakodalom eseményei címmel.

Az első rész a lakodalmak legmegfelelőbbnek tartott időpontjairól; az e vidéken szokásos kettős helyszínről (menyasszony-, vőlegényház); a lakodalmi tisztségviselőkről; a lakodalomba való hivatgatás szertartásos módjairól; a három-, kettő-, egynapos lakodalomról; a párválasztás módjairól, lehetőségeiről ad áttekintést. Az egyes kérdéseket történeti változásában, a helyi variánsok idézésével vizsgálja.

A kötet második egysége a lakodalom történéseit mutatja be, időrendben a háztűznéző, kéretés, eljegyzés mozzanataitól a lakodalom utómulatságáig.

A szerző rámutat a történeti változásokra, a táji vagy csupán egyetlen falura jellemző változatokra. Táplálkozással, viselettel kapcsolatos adatok éppúgy megállapításainak okaiként szerepelnek, mint a lakodalom költészete, szertartásos táncai, hiedelmek, maszkos alakoskodók, dramatikus játékok stb. A kötet zárófejezete ösz-

szefoglalja a palóc lakodalmak közös jellemzőit. A szöveges részt számos jegyzet, a felhasznált fontosabb irodalom bibliográfiája, 42 kottapélda, a népnyelvi kifejezések és szavak jegyzéke zárja.

A történeti és recens anyag alapján a változásában és változataiban bemutatott palóc lakodalom érdekes és hasznos mind a szakkutatás, mind pedig az érdeklődő nagyközönség számára.

Tátrai Zsuzsanna

Barabás Jenő–Gilyén Nándor: Magyar népi építészet.
Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1987. 203 l.

Az 1980-as évek alighanem a nagy vállalkozások koraként fog bevonulni a magyar néprajz kutatástörténetébe, annyi összegző, monografikus mű látott napvilágot. Alighanem pontosabbak vagyunk, ha az 1970-es éveket is hozzá vesszük ehhez az időszakhoz, amikor ugyan jóval kevesebb hasonló formátumú mű jelent meg, de az előkészítő munka nagy része ekkor és még korábban zajlott. Szerzőpárosunk is ekkor írta e mű előzményét: *Vezérfonal a népi építészet kutatásához* (Budapest, 1979). Barabás Jenő évtizedek óta a népi építkezés vezető etnográfus kutatója, az ő esetében akár életmű-összegzésként is értékelhető a mostani kötet. Gilyén Nándor építészmérnök pedig a népi műemlékvédelem és természetesen a népi építészet szaktudományos körökben jól ismert kutatója. A szerzők a gyümölcsöző szakmaközi együttműködés szép példáját valósították meg.

Az összetettség mindenekelőtt a módszertani sokrétűségben mutatkozik meg. Barabás Jenő a magyar néprajzban nagy múltú összehasonlító történeti metódust alkalmazza és szervesen kiegészíti azt az általa elméleti és gyakorlati síkon a magyar szakirodalomban véglegesen meggyökeresített térképező módszerrel. Az utóbbi alkalmazásában nagy mértékben támaszkodott az ugyanő szerkesztette *Magyar Néprajzi Atlasz* térképlapjaira. Az Atlasz első része szintén 1987-ben hagyta el a nyomdát. A nagyszámú térképlapot azonban egyelőre nem kísérik kommentárok. Viszont Barabás Jenő eredményei a népi építkezés területén ebben a kötetben olvashatók. Az összehasonlító módszerhez a néprajzi forrásokon kívül számos történeti és régészeti forrást is megszólaltatott. Gilyén Nándor hozzájárulása a közös munkához elsősorban a szerkezetek és az elemek pontos meghatározása, leírása, értékelése volt, ami speciális szaktudást igényel, s amiről az etnográfusok korábban gyakran feledkeztek.

Az öt nagy fejezetre oszló mű egyes részeit a következő munkamegosztásban írták a szerzők. A rövid, alapozó első fejezet szerzője, Barabás Jenő (Természeti, társadalmi–gazdasági meghatározók) áttekinti az építkezés alakulásának befolyásoló tényezőit. A második fejezetben (Az épületek fajtái) az alaprajzi fejlődést Barabás foglalta össze, a gazdasági épületek fajtáit Gilyén mutatja be, majd az építmények egymáshoz viszonyított elhelyezkedéséről ismét Barabás értekezik. A nagykiterjedésű alaktani, harmadik fejezet majdnem teljesen Gilyén Nándor munkája (Anyag, szerkezet, építés), csupán a tüzelőszerkezetekről szóló rész szerzője Barabás Jenő.

Nyilvánvalóan azért, mert az európai házkutatás legnagyobb múltra visszatekintő tárgyáról van szó. Egyébként ebben a fejezetben bőven olvashatunk a falazatról, tetőszerkezetéről, födémről és más egyéb szerkezetekről (pl. nyílászárók, kerítések, kapuk, kutak stb.). A negyedik fejezet (Az épületek formái) már teljes egészében Gilyén tollából ered. Jellegzetesen építészeti tematika, az utcaképből indul ki, a lakóház és környezete megjelenésével folytatódik és a díszítések sokoldalú szerepével fejeződik be. Az utolsó, ötödik fejezet a nagy vállalkozás leginkább kiemelkedő részlete, önállóan is megállná a helyét, jóllehet logikus rendben épül ebben a könyvben az előző fejezetekre. Barabás Jenő a legkorábbi, honfoglalás előtti emlékektől napjainkig terjedően foglalja össze nézeteit a magyar népi építkezés történetéről. A hat nagy korszakon belül a legnagyobb hangsúly a XVII–XVIII. századra esik, amelyről a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy ekkor alakultak ki a magyar néprajzi kutatás által fölmért és a parasztépítészeti jellegzetességeit adó típusok. A XIX. században már csupán a továbbfejlődés következett, és századunk végezte el a táji különbségek kiegyenlítését. Ez utóbbi azonban a könyvben tárgyalt világ teljes lebomlásával mehetett végbe. Amikor a szerzők szak kutatásaikat elkezdték, még többé-kevésbé eredeti helyükön lehetett az építményeket tanulmányozni, e könyv megjelenésekor már csupán elvéve és többnyire romos, rossz állapotban voltak láthatók, olyan gyorsan átépültek a falusi települések Magyarországon. Aki ma látni akarja, milyen volt a népi építészeti, annak szabadtéri múzeumokba kell mennie. Barabás Jenő a táji típusokat az eddigi tipológiáktól eltérően (Bátky Zsigmond öt, Tálasi István négy "házvidéket" különböztetett meg) hét házterületbe osztja. Eredményei a magyar népi kultúra újkori táji tagoltságának ismeretét is gazdagítják.

A könyv tetszetős kiállítású, album alakú kiadvány, nyomdai munkája átgon-dolt, a szükséges igen nagy számú illusztrációnak engedi át a főszerepet. A szöveg ezekkel szorosan párhuzamba állítva olvasható. Háromszáztizennégy képet láthatunk: ezek rajzok, szerkezeti- és alaprajzi ábrák, térképek és fényképek. Az utóbbiak közül sok első közlés vagy a szaktudomány számára is nehezen hozzáférhető ábrázolás. Ám ide kívánczik néhány kritikai megjegyzés is. Az egyik az, hogy szívesen láttunk volna a könyvben több olyan ábrát, amely a mai Magyarország határain kívüli magyar népi építészeti képviseli. (A szöveg természetesen a teljes magyar nyelvterületet veszi tekintetbe. Az elterjedési térképek úgyszintén.) A másik bíráló észrevétel a színes borítót illeti. Az elsőn egy horvátok lakta, a hátsón egy ruszin-szlovák eredetű községben látható lakóház szerepel (Und, Filkeháza). Tudvalévő, hogy az építkezés ritkán ismert éles etnikus különbségeket, s ezek a dekoratív színes fölvételek sem bizonyítják az ellenkezőjét. A könyv címe azonban nem szerencsésen ellentmond a kiválasztásnak. Végül sajnálatos, hogy a szakrális, a közösségi és az ipari építmények kimaradtak a kötetből.

A kézikönyvként használható nagy munka legfontosabb eredményeit rövid német és angol nyelvű összefoglaló közvetíti a magyarul nem értőknek.

Kósa László

Barsi Ernő: Sály. Egy bükkaljai falu a hagyományos gazdálkodás idején.

Szerkesztette Szabadfalvi József, Veres László. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1987. 209 l. (A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 17.)

A szerző szülőfalujának helytörténeti kismonográfiáját kettős céllal adja közre: egyrészt az iskolai oktatáshoz, a honismereti munkához kíván hozzájárulni, másrészt a regionális néprajzi kutatások számára szolgáltat anyagot. A kötet sajátos aránytalanságai abból adódnak, hogy a korábban publikált részfeldolgozások többnyire csak hivatkozás, illetve tömör összefoglalás formájában kerültek be a jelen munkába.

A honismereti követelménynek megfelelően az anyag tárgyalását a falu történeti múltjának áttekintése indítja, részletes kitérővel a településhez kötődő irodalomtörténeti vonatkozásokra. A következő fejezetek a népi kultúra fontosabb területeit tárják elénk a megszokott tematikus rendben. Elsőként a hagyományos építkezési technikával és a lakóház egykori életével ismerkedhetünk meg. Konkrét példák alapján tárul elénk a vagyoni rétegződés, a polgárosodás folyamata. Az öltözködés és a lakástextíliák vizsgálata szintén súlyt fektet a változások rögzítésére és a társadalmi tagolódásra.

A lakosság megélhetésének fontos területét jelentette az erdő. Részletes leírást olvashatunk a favágás technikájáról, a fuvarozásról és az erdei gyűjtögetésről. Az állattenyésztés tömör összefoglalása szerény méretű szarvasmarhatartásról ad képet. Rendkívül részletes viszont a földművelés, a gabonatermesztés hagyományos munkafogásainak ismertetése (az e témakörben megjelent alapos kérdőívnek köszönhetően). A szőlőművelés, a kertkultúra és gyümölcsstermesztés rövid leírása egészíti ki a helyi népi gazdálkodás bemutatását. Sajnálatos, hogy a táplálkozásról alig esik szó.

A népszokásokat a munka, az ünnepek és az emberi élet szakaszai szerint veszi számba a szerző, tekintettel korábbi részletes adatközléseire. Ezt követően a település népzenei hagyományaival ismerkedhetünk meg: a daltanulási alkalmak, a megőrzött dallamkincs és a hangszeres zene ismertetése révén.

Selmeczi Kovács Attila

Beck Zoltán: Fehér László lovat lopott.

Népballadák. (Békés megyei gyűjtés.) Tevan Andor Gimnázium–Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola, Békéscsaba, 1987. 68 l.

A szép kiállítású, Papp György képzőművész linóleummetszeteivel illusztrált kötet oktatói és ismeretterjesztői célokra készült, amint azt Beck Zoltán balladáról szóló szerény bevezetője és az ajánló bibliográfia tanúsítja. Értéke mégis több ennél, mert anyaga, a mai Békés megye területén az utóbbi három évtizedben dallammal együtt lejegyzett 21 ballada új anyag publikációja. A terület népköltészete a kevésbé ismertek közé tartozik. A népballadák túlnyomó része a magyar népballada-kincs új stílusrétegének része.

K. L.

Beck Zoltán: Tüzet viszek, ne lássátok!

Gyermekversek, népi mondókák, verses találós kérdések. (Orosházi gyűjtés.) Tevan Andor Gimnázium–Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola, Békéscsaba, 1987. 71 l.

A tetszetős külsejű kötet olyan helység népköltészetébe ad betekintést, amelyet jó ideig elhanyagolt a folklorisztika. Beck Zoltán 1957-ből és 1961–63-ból származó gyűjtéseinek értékét az új anyag közlése jelenti. A cím számos műfaji csoportba sorolt szövegre utal: babamondókák, kiolvasók, halandzsa-versek, hintáztatók, nap-hívogatók, esővárók, felelgetők, nyelvtörők, egyéb tárgyú mondókák, csúfalkodók, névnapi, karácsonyi, újévi köszöntők, húsvéti locsoló-versek, verses találóskérdések.

K. L.

Bűbájosok, ördögösök, boszorkányok Heves és Külső-Szolnok vármegyékben.

Feltárta és összeállította Sugár István. Szerkesztette Hubert Ildikó. Klaniczay Gábor utószavával. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1987. 294 l.

A kötet két nagy egységre tagolódik: az adattári részre és a függelékre. Az adattári részben olyan esetek, perek jegyzékét közli Sugár István, melyek e kettős vármegye törvényszéke előtt folytak le. 1654–1814 közötti időből származó boszorkányper szám szerint 95 szerepel. Az időrendben sorszámozva közreadott egyes esetekhez magyarázó jegyzetek járulnak, a latin nyelvű iratok pedig magyar fordításban olvashatók. Az adatközlő részhez szómagyarázatok, személynévmutató, helynévmutató, Heves és Külső-Szolnok vármegye térképe kapcsolódik. A 22 tételbe szerkesztett káromkodások, átkozódások, rágalmazások ugyancsak időrendben és helynevek szerint kerültek kiadásra. Levéltári iratokból kigyűjtött, néphittel kapcsolatos földrajzi nevek abécé-rendes jegyzéke is megtalálható. A függelékben a "Praxis Criminalis" (büntető gyakorlat) című törvénykönyvből magyar fordításban olvashatjuk a mágiára és a kínvallatásra vonatkozó fejezeteket, mert a perekben gyakran hivatkoztak erre.

A 18. század neves jogásza volt Huszty János, az ő munkájának két fejezete (a mágia bűnéről és a kínvallatásról) szintén tanulmányozható magyar fordításban. Az Egri Szertartáskönyvből (*Rituale Agriense*) is megtalálható magyar fordításban az ördögűzés (exorcizmus) teljes szövege. Nagy Ferenc törökszentmiklósi plébános 1796-ból származó boszorkányságról, varázslásról, babonáságról összeállított írását, majd végül *Boszorkányüldözés Markazon 1967* címmel a megyei Népművelésügyi Hivatalban megjelent cikket közli, miután a magánvadás periratokat kiselejtezték. A kötethez Klaniczay Gábor írt utószót.

Tátrai Zsuzsanna

Czövek Judit: Halottlátók a magyar néphagyományban.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 128 l. (Studia Folkloristica et Ethnographica 21.)

A magyar népi hitvilág természetfeletti erejű személye a halottlátó, aki az élők és holtak között közvetít. A halottlátóknak fontos szerepük van még a mai falu életében is. A monografikus igényű munka áttekinti a halottlátókkal foglalkozó eddigi irodalmat a 16. századtól az 1980-as évekig. Ír a halottlátó hiedelemkör eredetére vonatkozó véleményekről és kutatásokról. Elemzi a halottlátók elnevezéseit, anyagi és társadalmi körülményeit.

A halottlátók felkeresésének célja a halottal való kapcsolatteremtés, a visszajáró lélektől való félelem, a lelkiismeretfurdalás, az eltűnt hozzátartozó nyomára vezetés és sok esetben a halottlátó gyógyító, vagy varázserejébe vetett hit.

A halottlátók ténykedésének leírása mutatja a halottlátó és látogatóinak hagyományosan kialakított rendjét, a halottidézés módját, a tudósítások jellegzetes tartalmát. A tudományszerzés a halottlátók többségénél betegséggel kezdődik, melynek során a néphit szerint a túlvilágon jár a lelke.

Külön fejezetet szentel a szerző a halottlátókról szóló szépirodalmi leírásoknak, pl. Tömörkényitől, Gárdonyitól, Mórától, Remenyiktől, Darvas Józseftől idéz.

Három halottlátó, a mezőtárkányi, a csépai és a putnoki életét, tudományszerzését és működését részletesen mutatja be Czövek Judit. Közöttük a putnoki Vécsey Jolán az elmúlt évtizedek legismertebb halottlátója, róla film is készült.

A szerző véleménye szerint a halottlátók a parasztság "pszichológusaként" működtek. Érvélésül teológiaprofesszor, filozófus, pszichológus, néprajzkutató értékelését idézi a halottlátókról, különleges képességükről, a halottlátás igényéről. Német nyelvű összefoglaló zárja a kötetet.

Tátrai Zsuzsanna

Csáky Károly: Halottlátók-e már hírét?

Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1987. 247 l.

A könyv címe kissé megtévesztő, mert az olvasó nem következtethet belőle azonnal a tárgyára. Nem könnyű találni címmel megjelölni a kalendáriumi szokásokat és a hozzájuk tartozó hiedelmeket úgy, hogy mindjárt pontosan kiderüljön, miről is van szó. A mű négy nagy alfejezetének címe már sokkal kifejezőbb, az évszakokat jelölik, de nem a csillagászati naptár szerint, hanem az évszázados paraszti gyakorlathoz igazodva: Katalin-naptól Gergely-napig tart a téli, Sándor-naptól Úrnapjáig a tavaszi, Szentivántól Kisasszony napjáig a nyári, és Szent Mihálytól Erzsébet-napig az őszi ünnepkör. A gyűjtés és földolgozás helyszíne az Ipoly folyó mente.

Itt is, akár a magyar nyelvterület legnagyobb részén, a tél és a tavasz sokkalta inkább telve van ünneppel, mint a nyár és az ősz. A magyarázat mindenütt ugyanaz, az ok nagyon régi: a betakarítás idején nincs helye az ünneplésnek, viszont az

ünnepeknek unaloműző szerepük van télen, s ami ennél jóval fontosabb, a népszokások valaha mind télen, mind tavasszal gonoszűző és termékenységvarázsló cselekmények voltak.

Az Ipoly-mente – a magyar nyelvterület egészét tekintve – kimagaslóan sok tavaszi népszokást őrzött meg a legutóbbi időkig. A kötet címlapjára méltán került egy *kiszebabát* magasra tartó leánycsoport fényképe, hiszen a *kiszejárás* vagy *-hajítás* talán a vidék legjellemzőbb népszokása volt, és emlékényaga ma is nagyon eleven. Húsvét előtt egy héttel, virágvasárnapon kerítették rá sort. A szokás vitathatatlanul magán viseli a téltemetés nyomait, mely a tavasz közeledtét üdvözi, a betegség, a legyengülés, az állatvész végét jelzi, elbúcsúztatja a böjtöt és köszönti a kikeletet.

Ha nincs is terünk a régi népi kalendárium Ipoly-menti ünnepeit hosszadalmas részletességgel ismertetni, meg kell jegyeznünk, hogy a könyvben az "ünneptelen" hónapokra vonatkozóan is gazdag anyagot találunk, sőt egy-egy ritkaságszámba menő emlékre is rábukkant a szerző.

Csáky Károlynak külön érdeme, hogy a vizsgált falvak eltérő helyi szokásváltozataira élénken figyelt. Szinte az utolsó percekben járta végig a folyómenti táj településeit, ezúttal történeti összehasonlító munka számára is nyújtott lehetőséget. Ugyanis fél évszázaddal ezelőtt a vidék szülötte, Manga János végzett itt hasonló fölmérést. Az idő múlását, a hagyomány nagyarányú kopását Csáky kutatása pontosan dokumentálja.

Kósa László

Cserbák András: Kalendárium-típusok a Néprajzi Múzeum gyűjteményében.

Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987. 156 l., 108 melléklet. (Néprajzi közlemények 29.)

A kalendáriumok a 18–19. században a legnépszerűbb, legolvasottabb könyvek voltak, de a művelődéstörténetre elmarasztaló minősítésük jellemző. Cserbák András könyve a néprajzi forráskiadványok e mostohán kezelt típusával foglalkozik.

Az első fejezet A kalendárium szerepe a nemzeti újjáéledésben és a polgárosodásban (1849–1890) címmel szól a kalendáriumok fénykoráról. "Az 1849–90 közötti időszak példátlan kalendárium fölvirágzását tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy bár kényszerűségből, de a kalendáriumok reális, társadalmi méretű irodalmi, gazdasági és közéleti információigényt ismertek föl és elégítettek ki. Egy szűk, de szívós rétegtől eltekintve, amelyik csak üzleti szempontoktól vezéreltetve tudomásul vett és kielégített ugyan reális, de rendkívül alacsony igényeket, a kalendáriumok nagyobbik része többre vállalkozott." A kalendáriumok kiadói különböző társadalmi rétegeket vettek célba.

A szerző megkülönböztet nagy-, közepes- és kis naptárakat. Ez utóbbiak az ún. köznépek szánt kalendáriumok voltak, melyeket vásárokon vagy házalóktól szerezhettek be. A paraszti háztartásokban a kalendáriumok öröklődtek, helyük a "szent sarokban" volt a Biblia, énekeskönyv, ponyvák, hivatalos iratok között,

később azonban jelentőségük csökkenésével a mestergerendára vagy a lakás más, egyéb helyére kerültek.

A kötet második fejezete A kalendárium a hazai kapitalista tömegkultúrában (1890–1945) címmel vizsgálja a kalendáriumtípusokat. 1890–1914 között külön figyelmet fordít a népies ponyvanaptárakra és a parasztnaptárakra a paraszti műveltségben játszott szerepre tekintettel. Az 1914–1945 közötti időszak kalendáriumainak jellemzésénél megállapítja, hogy az üzleti és a politikai érdek összekapcsolása minőségi és tartalmi hanyatlást eredményezett. Ez azonban – a szerző szerint – nem jelentheti azt, hogy a kalendáriumok megítélésében visszamenőleg negatívan általánosítsunk.

A harmadik fejezet a kalendáriumok népi műveltségben kifejtett hatását elemzi, pl. gazdasági tennivalók és tanácsok, gyógyításra vonatkozó tanácsok és receptek közvetítése, a kalendáriumok irodalmi anyagának befolyása a folklórra. Összekötő kapcsot alkottak az írott és szóbeli kultúra között.

A kötethez jegyzetek, irodalomjegyzék, a Néprajzi Múzeum Könyvtárának és Ethnológiai Adattárának kalendárium-katalógusa (146 tétel), időrendi mutató, nyomdahely mutató és mellékletként "Trattner és Károlyi Nemzeti Kalendárioma, 1849" (az egykori tulajdonos jegyzetével) hasonmása csatlakozik.

Tátrai Zsuzsanna

Cseri Miklós: Népi építészet és lakáskultúra a Szuha-völgyében.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 142 l. (Gömör néprajza 8.)

A három dél-gömöri település (Szuhafeő, Alsószuha és Zádorfalva) hagyományos építkezési kultúráját alapvetően társadalomnéprajzi szempontból veszi vizsgálat alá Cseri Miklós. A módszertanilag is figyelmet érdemlő elemzés különleges indítéka, hogy a szuha-völgyi falvak lakossága jelentős arányban kismemesi eredetű, így lehetőség kínálkozott konkrét anyag segítségével rögzíteni a rendi különbözőség megnyilvánulásait. Maga a vizsgálati szempont is megkívánja, hogy előljáróban a vidék népesedéstörténeti áttekintésére kerüljön sor, melyet a településkép általános elemzése követ. A két rend közötti különbséget jól tükrözi a telekbeépítés módja: a kismemesi lakóportákon a rendezetlen, szeges, a paraszti szalagtelkeken az egymás mögé történő házépítés dominál.

Az építéstechnika is számos eltérést mutat. Az alapozás jelentősége a kismemesi épületeknél közel egy évszázaddal megelőzte a paraszti gyakorlatot, hasonlóképpen a faltechnikák stabilabb változatai (kő, téglá) elterjedtebbek a népi faépítkezéssel szemben, mert a nyersanyagot és az iparosmunkát távolabbi vidékről lehetett beszerezni. A tüzelőberendezés és füstelvezetés terén is szemléletesen megnyilvánuló különbözőségeket a kemencetípusok elhatárolásával rögzíti a szerző. A lakóház alaprajzi tagolódása jól meghatározható eltérést mutat: a bonyolultabb beosztású, 4-6 helyiséges kismemesi lakóházakkal szemben az úrbéres eredetű lakosság házai az északi háztípusra jellemző hármass beosztásúak, a szegényebb népréteg

pedig két helyiséges (konyha + szoba) házakban lakott. Külön elemzést kap a tornác, melynek alkalmazása szintén rendi hovatarozást tükröz.

A szerző nagy súlyt helyez a lakáskultúrára és a lakóházban folyó élet vizsgálatára. A bútortzat, lakásdíszítés, a szobaberendezés, a fűtés és világítás módja, az étkezés rendje, a hálóhelyek kialakítása egyaránt számos konkrét adatot nyújt a társadalmi különbözőségeik és időbeli eltérések rögzítéséhez. Erre éppen úgy alkalmas a gazdasági építmények számbavétele, ami a kismonográfia utolsó fejezetét jelenti. A következetesen végigvezetett rendi eredetű különbözőségeikkel kapcsolatban azonban szükséges kiemelni a szerző azon megállapítását, miszerint "a paraszti és a kismemesi építészet a Szuha-völgy építészeti képében nem két különálló ciklust jelent, hanem egy közös alapról – az északi magyar háztípus: egysejtű, belülfűtős kemencés – kiinduló fejlődési folyamat különböző lépcsőfokait képezik".

Selmeczi Kovács Attila

Dobosy László: Szedetttes szöttek a magyarországi Gómörben.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1987. 421. (Gómör néprajza 9.)

Napjainkra kicsinyre zsugorodtak azok a magyarlakta területek, amelyeken – ha lehetőségük nyílna – a szövecs-fonás gyakorlatát a legidősebb nemzedékek tagjai még gyakorolnák, következésképpen el tudják mondani és be tudják mutatni. Ezek közé tartozik az egykori Gómör megye Magyarországon maradt 21 helysége, amelyet a közelmúltban a kötet szerzője, önkéntes néprajzi gyűjtőként bejárt és a tárgy szempontjából alaposan föltérképezett. A kiadvány első részében olvashatunk a kender- (ez volt a legáltalánosabb), a len- és a pamutszövecsről mint munkafolyamatról. Dobosy László beszámol a kelengye összeállításáról, a fölhasználás egyéb területeiről, elemzi a díszítés motívumait, számbaveszi módjait. Az egyes községek között bizonyos különbözőségeket is megállapít, ezek azonban – nagyobb összehasonlítás hiányában – egyelőre helyi eltéréseknek látszanak. A könyv másik, terjedelemben nagyobbik része a gyűjtés gazdag eredményeit mutatja be 16 fényképen és 280 rajzon.

K. L.

Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság.

Ötödik, átdolgozott kiadás. Sajtó alá rendezte Fazekas István. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 605 l.

Bizonyára nem minden olvasót, de valószínűleg igen sokat foglalkoztat az a kérdés, hogy közel ötven esztendő után miért jelent meg ismét Domokos Pál Péter munkája. Az egyik magyarázat tényszerűsége miatt nem vitatható: az 1931 és 1941 között napvilágot látott négy kiadás példányszáma alig néhány ezerre rúgott. A mű évtizedeken át könyvritkaságnak számított. A másik magyarázat lélektani kiegészí-

téseket is kíván. A moldvai magyarság iránti érdeklődés a reformkor óta megszakítatlan, noha némelykor szinte elapadt, s a szerző olyan időszakban erősítette föl ezt a hagyományt, amikor a közvélemény különösen érzékennyé vált a szórványmagyarok helyzetének alakulása iránt. Az érdeklődő közvélemény szemében ma Domokos Pál Péter a moldvai magyarok (csángók) kutatásának vezéralakja, mert ifjú korától máig foglalkozik velük. Igaz, Domokos véleménye a moldvai magyarság eredetéről és sorsáról 1941 (a könyv 3. és 4. kiadása) óta alig változott, sőt, legtöbb eleme már az 1931. évi első változatban készen állt. Közben a tudományos kutatások mélysége és szélessége nőtt. Könyvek és tanulmányok sora jelent meg, ezek egy része Domokos figyelemfölkeltő munkájához kapcsolódott, más részük éppenséggel ellentmondott föltevéseinek és állításainak, egészen már szempontok alapján közelítve meg a moldvai magyarok igen összetett kérdéskörét. Valószínűleg akkor állunk legközelebb az igazsághoz, ha úgy véljük, az első kiadás rövid előszava vészeszerű prófécijának változatlan időszerűsége adja Domokos könyvének tartós népszerűségét. Ebben, az ötödik kiadásban mintegy zárszóként újraközölt szövegben a szerző arra figyelmezteti a kisebbségbe került romániai magyarságot, hogy ha egyenetlenkedéseivel nem hagy föl, "mindennél rettenetesebb csángómagyar sors" vár rá.

A mostani kiadás három nagyterjedelmű részre oszlik. Az első a moldvai magyarság történetét mutatja be. Bár nem tudományos műről van szó, mégis azt kell mondanunk, hogy ez a rész nagyon hiányolja a történész szaklektor munkáját. Különösen a korai időszak képe ébreszthet sok kételyt a magyar történelem szakirodalmában valamelyest is jártas olvasóban. Nagyon sok kérdés tisztázása hiányzik még ahhoz, hogy olyan bátor kijelentéseket lehessen tenni, mint a szerző tette. Nem világos még igazán Erdély magyar honfoglalásának menete. A Keleti-Kárpátokon túli magyar hűbéri fennhatóságnak is inkább a körvonalai ismertek, mint részletes története, vizsgálatra vár a kunok néptörténete és sok mást nem említve, nem utolsósorban eddig egyetlen olyan elmélet sincs a székely eredetkérdésről, amelyet vita nélkül elfogadna a tudomány. Különösen óvatosságra int, hogy a magyar-román történészviták egyik legfontosabb frontja a magyar honfoglalás utáni időszak, s román oldalról az utóbbi évtizedekben több olyan föltevés látott napvilágot, amelynek bizonyítását a magyar fél egyáltalán nem tartja kielégítőnek. Az újkori állapotok összehasonlíthatatlanul jobban ismertek, de itt is fölmerül néhány olyan kérdés, amelynek pontos megválaszolásával adósak vagyunk. Igaz, a forráshiány nyomasztó, mégis el kell ismernünk, hogy egyetlen olyan becslésünk sincs a moldvai magyarok számáról, amely minden kritikán fölül áll. Hasonló, bár kedvezőbb a helyzet településterületükkel. A Domokos-féle és a Szabó T. Attila által megfogalmazott, eddig legrészletesebb összegzések nem mindenben fedik egymást. A moldvai római katolikusok magyar vagy nem magyar eredete, illetőleg magyar eredetének aránya is még további vitákra vezethet.

A kötet második terjedelmes része Domokos Pál Péter 1929-es és 1932-es moldvai útjáról szóló beszámoló. Helytelen volna néprajznak minősítve leszűkíteni ennek tartalmát, mert annál sokkalta szélesebb, néprajz, történeti emlékek, nyelv, zene, természeti környezet, társadalmi-gazdasági állapotok egyaránt érdekelték Domokost. Magyarországon akkortájt kezdtek hungarológiáról beszélni. Nem tudjuk,

mennyit olvasott ezekről a törekvésekről, de írása, művének legeredetibb része fedi a magyarságtudományinak nevezett komplex nézőpontot.

A harmadik rész tartalma bővült legtöbbit az elmúlt időszakban. A történelmi dokumentumok sorát Domokos Pál Péter újabb római és vatikáni levéltári kutatásai is gyarapították. A szövegek közt fő helyet foglal el a Bandinus érsek moldvai egyházlátogatásáról készült latin nyelvű jelentés magyar fordítása, a moldvai magyarok és egész Moldva XVII. századi történetének legfontosabb írásos forrása.

A kötetet jónéhány eredeti fényképfelvétel illusztrálja, mely a két világháború közötti moldvai magyarságot modern, városi kultúrától alig érintett állapotban ábrázolja. Függelékként településtörténeti térképet, helységnevjegyzéket és könyvszeretet találunk. Az utóbbi igen bő és részletes, de sajnálatos módon fontos címek hiányoznak belőle. Például csupán arra gondolunk, hogy a Domokost 1941-ben megbíróló Mikecs Lászlónak csak népszerű könyvét adja meg, két szaktanulmányát nem. Nem csak ez a tény jelzi, hogy a moldvai magyarok történetének teljes bibliográfiájára szükség volna.

Kósa László

Dömötör Tekla: Táltosok Pest-Budán és környékén.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 273 l.

A személyes hangú és élvezetes stílusú könyv két részből áll. Az első Dömötör Tekla ifjúságának különböző epizódjait eleveníti fel. Azokat, melyek a néprajzhoz vezették, s azokat, melyek gondolkodását, jellemét, életútját formálták, alakították. Megemlékezik tanáraitól, baráti köréről, emberekről, akikkel már kora ifjúságában találkozhatott és meghatározó szerepet tölthettek be életének rövidebb-hosszabb szakaszán, mint pl. Szerb Antal, Kerényi Károly, Dobrovits Aladár (későbbi férje), Trencsényi Waldapfel Imre, Devecseri Gábor, Szilágyi János György, Lengyel Dénes és mások. E fejezet vége a háborús évek megpróbáltatásairól, az ellenállási mozgalommal kapcsolatos különös kalandjairól szól.

A kötet második részében a néprajzi gyűjtés közben megismert egyéniségekről formál portrékat. Így a fafaragó mátraalji Asztalos Johákot nem csupán személyes emlékein át mutatja be, hanem a szobrász naplójegyzeteiből idéz, melyeknek külön néprajzi, esztétikai értéke van. Erdélyi gyűjtőútjainak emlékeiből merítve ír a kalotaszegi költőnőről, versfaragóról, András Erzsébetéről. Külföldi gyűjtőútjának emlénye volt a lapp népművésszel, Liisa Johanssonnal való megismerkedése. Néhány portré a különleges képességekkel felruházott emberekről szól, füvesemberről, varázslókról, halottlátóról, amerikai "boszorkányról".

A népművészet szerelmesei cím alatt emlékezik meg elhunyt munkatársairól, meleg szeretettel adomázva barátairól, Ortutay Gyuláról, Kardos Tiborról és Marót Károlyról, Diószegi Vilmosról, Vujicsics Tihamérről, Manga Jánosról, Tárkány Szücs Ernőről, Tálasi Istvánról, Bálint Sándorról.

Az utolsó eszmefuttatás a népművészetéről, a folklórról. Végezetül idézzük a könyv fűlszövegének utolsó mondatait: "Az egész könyv megkísérli leírni hazánk

egy nehéz sorsfordulójának hangulatát, tanulságul a következő generációk számára. Egy olyan világot ír le, amelyet ők már nem ismerhetnek meg, ami számomra még megélt jelen volt, a fiataloknak már történelem.”

Dömötör Tekla halálával nemcsak a nemzetközi hírvé folklorista távozott közülünk, hanem egy tudós-, művésznemzedék egyik utolsó képviselője. A visszaemlékezés töredékes, de sajátos légkörével magával ragadja az olvasót.

Tátrai Zsuzsanna

Életmódkutatások Pest megyéből.

Szerkesztette Ikvai Nándor. Szentendre, 1987. 411 l. (Studia Comitatus 18.)

A történeti életmód-kutatás Magyarországon még nagyon fiatal tudományág. Valójában nem is érte el eddig, hogy önállóságát elismerjék. Korábban Magyarországon szinte kizárólagosan a néprajz foglalkozott idevágó kérdésekkel. Kétségkívül azonban nem annyira az életmód összetettsége, hanem bizonyos részletei, tárgyai vagy jelenségei érdekelték a hagyományos néprajzi kutatást. Tehát mégsem véletlen, hogy a kötet szerzői között néprajzkutatókat is találunk.

A mai Pest megye különböző településeivel és vidékeivel foglalkozó tizenegy tanulmány közül néhány kisebb regionális egységbe sorolható, mindenekelőtt azok, amelyek Cegléddel kapcsolatosak. Az egész kötet talán leginkább kiemelkedő írása egy szerteágazó ceglédi gazdacsalád történetét tárgyalja. A Csurgayak családfáját a XVIII. század elejétől mutatja be a szerző, Kocsis Gyula. Az ágazatokra bomló familia vagyoni helyzetének változása, többnyire emelkedése, értelmiségi és iparos ágak kialakulása mind az életmód, mind a helyi társadalomtörténet kutatásához igen sok tanulságot nyújtanak, noha maga a vizsgálat még korántsem ért befejezéséhez, számos tanulság levonása a szerző jövőbeli feladata. Két másik tanulmányból az egyik ugyancsak aprólékos filológiai munkával a ceglédi katolikusok XVIII. századi háztartásszerkezetét elemzi (Magyar Antal), míg Nagy Varga Vera a ceglédi reformátusok házassági kapcsolatainak földolgozásával (1730–1930) bizonyítja, hogy a város lakossága elsősorban önmagán belül házasodott. Ez a megállapítás fontos adalék ahhoz a vitához, hogy a "Három Város"-nak nevezett Kecskemét–Nagykőrös–Cegléd együttes kulturális-társadalmi egységet alkotott, vagy sem. A ceglédi külterületi iskolák és tanítók két világháború közötti életkörülményeit tárgyaló dolgozat a jelenlegi mezővárosi kutatások centrumához kevésbé szorosan tartozó témát vet föl. Ugyanez mondható arról a "ceglédi blokk" mellé sorolható dolgozatról is, amely a kiegyezés előtti nagykőrösi diákéletmódot választotta tárgyául, és kevésbé eredeti forrásokra támaszkodik, mint az előzőekben ismertetett tanulmányok. Az utóbbi két tanulmány – a Galga menti iskolák tanítóságának történeti életrajzával foglalkozóval együtt – ugyancsak külön egységet képez a kötetben belül. A két váci tanulmányt viszont csupán a helység azonossága köti össze. Jakus Lajos a XVII–XVIII. század kutatásából számos érdekes és értékes mozzanatot sorakoztat föl írásában, amely részint a város életmód-, részint művelődéstörténetére vonatkozik, de összefüggő esemény- vagy jelenségsort nem képez.

Címének megfelelően valójában életmódtörténeti dolgozat Ilon Gáboré a váci zsidóság XIX. századi múltjáról. Tanulságos példája a volt püspöki mezőváros és társtelepülései, valamint a Magyarországra nagy számban bevándorló zsidóság viszonya alakulásának. Végül Dóka Klára igen alapos, bőszeges levéltári adatgyűjtésre alapozott értekezése az érdi parasztságról (XVIII–XIX. század) inkább a gazdaság- és társadalomtörténet tárgykörébe sorolható, ha szigorúan vesszük a történetírás különben elmosódó határait. Végül nem tanulság nélkül való az eredeti levéltári források fölhasználásában ugyancsak bőszeges írás a XX. század első felének Pest megyei építőmunkásairól.

A tanulmányokat hosszabb-rövidebb német nyelvű összefoglalók kísérik. A kötet végén angol, francia, német, orosz tartalommutató is található.

Kósa László

Fekete László: Szenna 1934–1945.

Winkler Ferenc előszavával. Kiadja a Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, Kaposvár, 1987. 77 l.

A zselicségi Szenna évtizedek óta nemcsak Somogy, hanem általában a Dunántúl magyar néprajzának egyik nevezetes községe. Még inkább azzá vált, amikor a legutóbbi évtizedben festett asztalosmunkáiról híres református temploma köré fokozatosan kiépült a dél-dunántúli szabadtéri néprajzi múzeum. Fekete László 1934–1945 között volt kántortanító a faluban, ez időben készítette néprajzi és nyelvészeti jegyzeteit. Igaza van Winkler Ferencnek, aki ennek a szép kiállítású füzetnek az előszavát írta, hogy a szerző adatait a szakirodalom igen jól ismeri, így együttesen mégis értéket képviselnek. S tegyük hozzá, különösen azoknak szolgálnak jó eligazítóul, kalauzul, akik a Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményt meglátogatják. Habár vázlatos, de hangulatos képet ad arról az életről, amely egykor a múzeum épületeiben zajlott. A rövidke fejezetek főleg a népszokásokról és a népköltészetéről tájékoztatnak. Megismertetnek a határnevekkel és a helyi nyelvjárás néhány jellegzetességével is. A szabadtéri gyűjteményt friss fényképfelvételek mutatják be, de más természetű illusztrációkat is találunk a kiadványban: rajzokat, térképet, kottákat és négy színes táblát a református templom berendezéséről.

K. L.

Feliratos falvédők.

Szerkesztette: Kovács Ákos. Corvina Kiadó, Budapest, 1987. 101 l., 39 t.

A feliratos falvédők nagysikerű kiállításaihoz katalógus készült Kovács Ákos szerkesztésében (*Magyarországi szöveges falvédők a 19–20. században*. Hatvan, 1980. A Hatvany Lajos Múzeum Füzetei 7.). Külön kis füzetben megjelentette 1000 falvédőszövegét (*Magyarországi falvédőfeliratok*. Budapest, 1985. Magyar csoportnyelvi dolgozatok 24.), s most előttünk a Corvina gondozásában kiadott kis zsebkönyvszerű tanulmánykötet is.

A kötet egyik legértékesebb tanulmánya K. Csilléry Kláráé, aki a hímtett konyhai falvédők múltját kutatta. A figurális és feliratos konyhai falvédők az ilyen ábrázolások XV–XVI. századi divatját a múlt századvégi Németországban elevenítették föl. A kézimunkázó hölgyek előbb 1877-ben, majd két év múlva különálló kötetben találkozhattak ezzel a szép hímtetteszménnyel, s hamarosan további folyóiratok, fametszetek, sőt díszkönyvek terjesztették ezt a divatot. Először falikép szerepe volt a falvédőnek, s csak később szorult ki a takaréktűzhelyes ("masinás") konyhába. A szorgos polgárasszonyok divatja hamarosan eljutott a munkás- és parasztszaládokhoz, s a századforduló után alig akadt már olyan háztartás, amelyben ne lett volna falvédő. Németországból Európa más tájaira, Angliába, Hollandiába, Svédországba és az Osztrák–Magyar Monarchia országaiba is eljutott a falvédődivat. A magyar parasztszobában a szentsarokban, vagy a szoba parádés ékessége, a magasra vetett ágy fölött díszelgett eleinte. A konyhában praktikus funkciót kapott a falvédő: a tűhely fölött védte a falat a párától és lefröcsköléstől, a falikút vagy mosdóasztalka mellett pedig a nedvességtől.

Sinkó Katalin tanulmányában a falvédők írás-ábra kapcsolatait vizsgálja. Megállapítja, hogy a kapcsolat jellege szerint négy fő típus van: 1. a kép és a szöveg egymásra utal, 2. nincs kapcsolatban egymással, 3. a szöveg alárendelt szerepű a képhez viszonyítva, 4. a kép az alárendelt. A kijelentő és felkiáltó mondatokban, valamint az idillikus képekben a kispolgári élet boldogságkliséje áll a középpontban. Hankiss Elemér szerint míg a német falvédők leginkább magatartásszabályozó funkciót láttak el, addig magyar társaik asszonyközpontúak, sőt a falvédőkultúra kivirágzása nálunk "a női öntudatosodás egyik első, széles körű társadalmi megnyilvánulása volt".

Sztrés Erzsébet két forradalmi–munkásmozgalmi jellegű falvédőt elemez. A Petőfi–Marx és az Eugene Debs-falvédő a salgótarjáni Nógrádi Sándor Munkásmozgalmi Múzeum textilgyűjteményében található. Lokális "falvédő-tanulmányt" írt Kriston Vizi József. Írásában egy adott terület, Nagyréde falvédőit vizsgálja. A kötet legvégén található Kovács Ákos egész Magyarországra kiterjedő feliratgyűjteménye.

Utoljára szólok a bevezetőről: Kovács Ákos személyes hangvételű előszavában a kutatás rövid, szomorú sorsú történetét írja meg. Bodrogi Tibor sorkezdő tanulmánya pedig a befogadás, a közösségi ízlés oldaláról értékeli a fiatal kutató fáradozását, témaválasztását. (Egyébként ez a tanulmány az időközben elhunyt művészettnológus Bodrogi Tibor egyik utolsó publikációja.)

Balázs Géza

Forrai Ibolya: Népi írásbeliség a bukovinai székelyeknél.
Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987. 218 l.

A bevezetésben rövid áttekintést olvashatunk a népi írásbeliség történetéről és a szerző kutatási tervéről, melyet úgy alakított ki, hogy mind az öt bukovinai magyar falu lakóitól nyerhessen anyagot, kéziratos füzeteket.

A bukovinai székelyekről c. fejezetben a bukovinai székelyek történetét, kirajzásukat és az 1945 utáni magyarországi helyzetüket vázolja fel Forrai Ibolya, az adatközlések és saját megfigyelései alapján.

A második rész a "könyvíró" egyéniségek és alkotásaik bemutatása. Minden egyes kéziratos füzet nem kerül sorra, de megismerjük szerepüket a tradicionális kultúrában és a mai közösségek életében. A kéziratos füzetek két csoportba sorolhatók: gyűjtemények és egyéni alkotások. A gyűjtemények olyan vegyes tartalmú füzetek, melyek többsége még Bukovinában íródott. Ezeknek száma és jelentősége az első világháború után nőtt meg, miután Bukovinát a Román Királysághoz csatolták és a falvak román tanítókat kaptak. A magyar könyvek pótlására íródtak a kéziratos gyűjtemények. A röviden ismertetett és bemutatott gyűjtemények sorában részletesen tájékozódhatunk László Márton *Halottaskönyvéről*, melyben énekek mellett egyéb, a virrasztás szokásához kapcsolódó szövegek is találhatóak. Az egyéni alkotások többsége 1945 után keletkezett, ezek krónikák, visszaemlékezések, naplók, levelek, önéletírások. A krónikák a népcsoport eseményeiről számolnak be általában egyes szám harmadik személyben. A visszaemlékezések egy-egy eseményről szólnak. Az önéletírások utólag foglalják össze és értékelik az eseményeket. A szerző ezekből is idéz részleteket, kiemelve néhány jellegzetes egyéniséget, mint Lőrincz Imre és Gáspár Simon Antal.

A kötetet jegyzetek, irodalomjegyzék, és bő, a munka felét jelentő szöveggyűjtemény egészíti ki. A szöveggyűjteményben szerepel a kéziratos énekek jegyzéke, részletek László János: *A Bukovinában élő (élt) magyarság és kirajzásainak története 1762–1914-ig, az első világháború kitöréséig* c. művéből, valamint két részlet Gáspár Simon Antaltól, végezetül Biró Istvántól.

A szerző sürgető feladatként jelöli meg a hasonlóan dokumentum-értékű kéziratok összegyűjtését, elemzését, publikálását.

Tátrai Zsuzsanna

P. Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről.

Budán, 1838. Zsoldos Attila utószavával. Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1987. 179 l. (Reprint)

Gegő Elek székely származású ferences szerzetes a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1836-ban járt Moldvában, hogy az ott élő magyar lakosságról hiteles beszámolót készítsen. Tapasztalatainak összefoglalása a két év múlva az Akadémia költségén megjelentetett könyv. Ez a munka egyben a moldvai magyarság iránti tudományos érdeklődés kezdete is. Gegő rövid útjáról részint utazási beszámolót alkotott, részint szavakkal leírt statisztikát állított össze Moldváról, és ebben – a kor divatja szerint – előkelő helyet biztosított a nemzetjellemtannak is. Könyvének második része arról tanúskodik, hogy útját történeti forráskutatással igyekezett alátámasztani és előkészíteni. Több értékes szöveget közölt, melyek közül kiemelkedik Bandinus érsek 1646. évi egyházlátogatásáról fogalmazott jelentése, a moldvai magyarság, de talán az egész Moldva múltjáról fennmaradt legfontosabb dokumen-

tum. Gegő ennek kivonatos magyar fordítását is az olvasó kezébe adta. A reprint kiadáshoz Zsoldos Attila írt utószót, amelyben elsősorban Gegő moldvai magyarokat kun eredetűnek mondó elméletének cáfolatával foglalkozik, és főleg a magyarok Moldvába kerülésének kérdéseit taglalja. Sajnálhatjuk, hogy nem látta feladatának a mű tudománytörténeti elemzését, részletesebb méltatását. A szerzőről is viszonylag keveset tudhatunk meg az utószóból, pedig a közelmúltban Máta Mária tollából életrajz, és több tanulmány is foglalkozott alakjával és műveivel, melyek a tájékozódást hasznosan segíthették volna.

Kósa László

Györffy István: Magyar falu – magyar ház.

Budapest, 1943. Györffy György előszavával. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 231 l. (Reprint)

Györffy István munkássága, mely néhány esztendeje még jószérivel csak a szakember számára volt hozzáférhető, ma az olvasók széles körének rendelkezésére áll. Az újrakiadásokban fokozatosan kaptak helyet tudósi érdeklődésének területei, a fontosabbak közül a népi építészet és település ezzel a reprint kötettel nyert méltó képviselőt. Az eredetileg is posztumusz kötethez fia, Györffy György írt előszót. Minthogy a sajtó alá rendezés is az ő munkája volt, most némileg megváltoztatott bevezetővel, ugyancsak ő bocsájtotta nyilvánosság elé. A *Magyar falu – magyar ház* egy könyv-ikerpár tagja. Tartalma az 1942-ben kiadott *Magyar nép – magyar föld* címet viselő kötethez szorosan kapcsolódik. Az utóbbiban Györffy István néprajzi csoportokkal és etnikai kérdésekkel foglalkozó tanulmányait gyűjtötte össze szintén Györffy György. Azért kell ezt a tényt kiemelni, mert nélküle nem érhető meg igazán Györffy István két jelentős tudományos "fölfedezése". Amíg ő a nagykun tanyáról közre nem adta leírását (1910), az Alföld lakossága óriási tömegének lakó- és munkahelyet nyújtó tanyák közigazgatási gondot okozó problémaként éltek a köztudatban. Néprajzi ténynek Györffy írásától számítanak. Hasonló történt a néprajzi szakirodalomban leginkább "osztott", szerzőnk által gyakran "kertes" településnek nevezett formával, melyről előtte is tudott a településföldrajz, de nem tudatosította jelentőségét és speciális voltát. Györffy érdeme, hogy nemcsak a magyar, a nemzetközi szakirodalom figyelmét is fölhívta ezekre a jellegzetes települési alakzatokra. A *Magyar falu – magyar házban* azonban nem a "felfedező" tanulmányokat olvashatjuk, azok az ikerkötet másik tagjában található, hanem a tudós kutatás kiszélesülését követhetjük nyomon és meggyőződhetünk arról, hogy milyen szerves és sokoldalú vizsgálatokba ágyazottan jelentkezett az imént méltatott eredmény. Élete utolsó szakaszában Györffy már nemcsak leírta és elemezte a településformákat, hanem eredetüket is megpróbálta kikutatni és mindkettőt – egyébként szélesebb összefüggésekbe ágyazottan – magyar honfoglaláskori örökségnek vélte. Tanítványai azonban mára meghaladták föltevését, életművének sarkalatos tételei sorra megcáfolódtak. Sem a tanya, sem a kertes település nem keleti öröksége a magyarságnak, hanem a mai kutatások fényében valószínűleg középkor

végi vagy újkor eleji fejlemény. Az sem igazolható ma már, hogy mindkettőnek csupán keleti (ázsiai) párhuzamai vannak, mert kiderült, hogy Európa több övezetében megtalálhatók változataik. Györffy kötetét tehát tudománytörténeti kritikával kell olvasni és föltétlenül úgy, hogy a termékeny tudósi tévedések nem egyszer új, gyümölcsöző kutatások forrásai.

Kósa László

A hagyományos kultúra a szocialista társadalomban.

Tradična kultúra v socialistickej spoločnosti. Szlovák–magyar bilaterális konferencia. Budapest, 1986. október 7–10. Slovensko–maďarská bilaterálna konferencia v Budapešti, 7–10. októbra 1986. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1987. 264 l. (Folklór és tradíció IV.)

Az 1970-es évek elejétől szélesebb körben kibontakozó magyar–szlovák néprajzkutatói kapcsolatok fontos állomása volt az 1986. évi budapesti tanácskozás, melynek 21 előadását tartalmazza a kétnyelvű kötet. A magyar nyelven elhangzott szövegeket szlovák, a szlovákul előadottakét magyar összefoglalók kísérik. A cél többrétű volt: megismertetni egymást módszerekkel, bemutatni a nemzetiségi falvakban folyó kutatások eredményeit, felsorakoztatni az interetnikus vizsgálatok újabb törekvéseit. Ennek megfelelően a megjelent írások öt egységbe csoportosulnak. Az elsőben csupán egyet találunk, ez a jelenkori néprajzi kutatás általános elméleti kérdéseit taglalja. A következő egységbe kerültek a magyarországi szlovákok népi kultúrájával foglalkozó dolgozatok. Köztük olvasható egy-egy a folklór kulturális szerepéről, temetkezési szokásokról és gyógyítási eljárásokról, végül egy kisebb tájegység (Gömör) telepeseinek bemutatásáról. A szlovákiai magyarokat tárgyal választó előadók anyaga az előzőeknél gazdagabb. A hatból három szöveg a zoboralji magyarok szokásait írja le. Egy-egy további tanulmányban olvastunk dél-szlovákiai farsangi szokásokról, táplálkozási kultúráról, valamint a folklór nemzetiségi művelődésben betöltött szerepéről. A negyedik egység három szlovák szerző szlovákiai szlovák falvak jelenkutatását reprezentáló írását tartalmazza. Ezek mindenekelőtt módszertani megoldásaik miatt érdekelhetik a magyar kutatókat. Végül az ötödik egységben, mely a legterjedelmesebb részt foglalja el a kötetben, hét előadás kapott helyet. Mind a magyar–szlovák kulturális érintkezést és kölcsönhatást választotta tárgyal. Kitekintésük igen széleskörű. Van, amelyik hagyományos összehasonlító szokásvizsgálatot végez el, más szerző történeti összehasonlításban mutatja be a pásztorkodás-állattartás kapcsolatait. Két szöveg tárgyalja az egyházi-vallási néprajz jelenségeit. Olvashatunk továbbá a magyar–szlovák viszonylatban megnyilvánuló táji munkamegosztásról, az asszimiláció és integráció ténybeli problémáiról, sőt az Amerikába kivándorolt magyarok és szlovákok kapcsolatairól is.

K. L.

Hála József: A Börzsöny-vidéki kőbányászat és kőhasznosítás a XIX–XX. században. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Tárnyi Néprajzi Tanszéke, Budapest, 1987. 232 l. (Dissertationes ethnographicae 6. Tanulmányok az anyagi kultúra köréből)

Ezt a klasszikus mintákat követő, példászerű kismonográfiát azzal a közhelyszerű megállapítással lehet elsősorban minősíteni, hogy úgy látszik, a néprajzi témák kifogyhatatlanok. Vagy talán a néprajzkutatás lett volna figyelmetlen, hogy Magyarországon ez az első könyv, amely monografikus igénnyel foglalkozik olyan ősi mesterséggel, mint a kőfeldolgozás? Sem az állítás, sem kérdés nem csökkenti, hanem növeli a geológus–néprajzos végzettségű szerző érdemét. Aprólékos gonddal gyűjtötte össze, rendszerezte és dolgozta föl azokat az adatokat, amelyek a vulkánikus eredetű Börzsöny-hegység kőbányászatával és kőhasznosításával (tágabban fogalmazva ásványhasznosításával) kapcsolatosak. Úttörőként Hála Józsefnek át kellett tekintenie a magyarországi kutatástörténetet. Be kellett mutatnia a táj és népe múltját, valamint a kőhasznosítás történetét. Ezután kerített sort a mesterség leírására a tanulástól a szerszámokon és munkamódokon át az értékesítésig. Talán legérdekesebb fejezete a könyvnek a többször említett hasznosítás, amely hihetetlenül gazdag változatosságot tár föl a legismertebb építő alkalmazásoktól a szakrális és szokásbeli előfordulásokig. Gondot fordított Hála József a kőbányászok és -faragók életmódjának és társadalmi helyzetének tanulmányozására is. Vándorlással, távoli munkavállalással Magyarország több tája után, Nyugat-Európa messzefekvő országaiba is eljutottak. A 23 rajz (közöttük szemléletes térképek) és a 159 kép (jórészt fénykép és tekintélyes számban a szerző fölvétele) éppenúgy a kötet értékes része, mint a nagyon gazdag irodalomjegyzék. Angol nyelvű tartalomjegyzék és tartalmi összefoglaló zárja a kötetet.

Kósa László

Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben történelmi és helyirati szöveggel.

Rajzolta Rohbock Lajos. I–III. Lange Gusztáv György, Darmstadt, 1856, 1860, 1864. 292, 427, 135 l. Hasonmás kiadás, a kísérőfüzetet írta Véber Károly és Rózsa György. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.

A magyar országismereti, vagy honismereti irodalom egyik legnevesebb alkotásának hasonmását bocsátotta közre az Európa Kiadó. A németeknél Landeskunde néven ismert és művelt nagytekintélyű tudományág, mely földrajz, természetrajz, néprajz, történelem, régészet, művészettörténet, statisztika s még több más diszciplína együttes mozgósításával igyekszik egy adott ország sokoldalú leírását nyújtani, Magyarországon nem vált népszerűvé és megbecsültté. Pedig hazai története egy kis remekművel, Oláh Miklós *Hungariájával* kezdődik (meglepő, hogy Véber Károly kísérő tanulmánya Hunfalvy előzményei között pont ezt nem említi), s olyan monumentális alkotást tud felmutatni, mint Bél Mátyás *Notitiája*. Az ilyen országleírások

felbecsülhetetlen forrása a magyar múltnak, mert rögzítik az ország, illetve legkülönbözőbb részei viszonyait, állapotát egy adott korban. Hunfalvy munkája az 1850-es évek Magyarországot írja le, vagyis a hamarosan meginduló iparosodás, kapitalizáció előtti állapotot. Rohbock romantikus hangulatot árasztó metszetei mindezt vizuálisan is elének tárják, egyszerre mutatva, hogy milyenek voltak a magyar tájak és városok, és azt is, hogy a kor milyenek látta azokat. A magyar múlt iránt érdeklődő minden olvasó örömet lelheti a könyv forgatásában, a XIX. századdal foglalkozó bármely szakember pedig immár könnyen hozzáférhető forrásműként értékesítheti.

Klaniczay Tibor

Janó Ákos: Kendermunkák és társasélet Szatmárban. Kalákák.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 124 l. (Folk-lór és etnográfia 32.)

A kender termelésének és feldolgozásának meglehetősen gazdag irodalma van a magyar néprajztudományban. Hogy a jelen kismonográfia mégsem a munkafolyamatok leírásának, a jól bevált népi technológiai rendszerezésnek a számát gyarapítja, azt címében is igyekszik kifejezésre juttatni. Noha a falusi fonók a társasmunka színterei, és ennek vizsgálata terén sem állunk rosszul, Janó Ákos merőben új megközelítést alkalmaz: a kendermunka egészét, annak az egymást követő munkamozzanatait vizsgálja abból a szempontból, hogy milyen formában és milyen intenzitással érvényesült bennük a kölcsönös segítség, a kaláka.

Az egyes munkaszakaszok társadalomnéprajzi elemzése nyomán arra a következtetésre jut, hogy eltérő a közös munkaalkalmak munkavégző, megsegítő jellege és a társadalmi szerepe. Általában a gazdasági típusú munkafeladatok, mint pl. a nyűvés, áztatás, törés, szöszcsinálás stb. kisebb társadalmi jelentőségű volt, szűkebb körű összefogást igényelt, mint a dörzsölés, fonás vagy a csepűsodrás céljából szervezett nagy táncos kalákák. Míg az első esetben a szigorú visszasegítés érvényesült, addig az utóbbinál a szórakozási alkalom dominált. A szerző gazdag néprajzi anyag segítségével ismerteti meg a szatmári táj népének a közelmúltig megőrzött társaséletét. A munkafolyamatok szerinti anyagátárgyalást a társasmunkák szókinéséből összeállított bőséges szójegyzék zárja.

Selmeczi Kovács Attila

Janó János: Sárospatak és vidéke helytörténeti, néprajzi irodalma.

Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1987. 275 l. (Documentatio Borsodiensis 7.)

A gazdag néprajzi és kulturális hagyományú vidék kiterjedésénél aránytalannal nagyobb szerepet vállalt hazánk múltjában, különösen a török hódítás korában, de történelmünk más szakaszaiban is. Elsőrangú fontosságú tehát egy olyan kézikönyv, amely a rá vonatkozó örömdetesen gazdag szakirodalmat bibliográfiai-

lag is számbaveszi. Példaértékű időzítésű pedig abból a szempontból, hogy napirenden van több település, így Sárospatak monográfiájának megírása is. A történetírásban csak ritkán megvalósuló (lehet persze, csak véletlen) munkamegosztás szép példája ez.

A bibliográfia két nagyobb egységből áll: a vonatkozó cikkek, tanulmányok szerzői betűrendes felsorolását egy, a történeti bibliográfiai kézikönyvek szakrendjével egybehangzó, de a helyi sajátosságokat (egyes kiemelkedő személyek, a területre jellemző tevékenységforma stb.) is figyelembe vevő mutató követi. A szakbeosztás logikus, könnyen áttekinthető, a visszakeresés egyszerű.

Hiányossága azonban a könyvnek, hogy a gyűjtőkört meglehetősen szűkre vonták a bibliográfia anyagának összehordói. Nagyobb figyelmet kellene fordítani az egyház-, iskola-, könyvtártörténeti szakirodalmi termésre, s a minden bizonnyal folytatódó gyűjtőmunka később egy teljesebb bibliográfia kiadását teszi majd lehetővé.

Monok István

A Jászkunság kutatása 1985.

A Kiskunfélegyházán 1985. október 4–5-én rendezett tanácskozás előadásai. Szerkesztette Fazekas István, Szabó László és Sztrinkó István. Kecskemét–Szolnok, 1987. 445 l.

A szolnoki és a kecskeméti megyei múzeumok az 1985. évi közös konferencia megrendezésével olyan hosszútávú regionális kutatást indítottak meg, amely a történelemtudomány számos területének részvételét kívánja meg. Az interdiszciplináris kutatás középpontjában a régészeti és középkortörténeti vizsgálatok állnak, de mellettük a néprajzi és nyelvtörténeti elemzések is nélkülözhetetlen szerepet kapnak.

A nagyszabású kollektív kutatómunka előkészítésének megfelelően az első tanácskozás és az azt tükröző terjedelmes kötet témáját elsősorban a kutatástörténeti összefoglalások és a feladatok meghatározása jelentette. Ebben fontos helyet kapott a településtörténeti áttekintés a Nagykunság középkori települési emlékeinek kutatásairól (Pálóczi Horváth András), a Hantos-széki kunok középkori településrendjéről (Hatházi Gábor), a dél-alföldi kun régészeti kutatásokról (Horváth Ferenc), a határjelként megőrződött kun síremlékek, bálványok értelmezéséről (Fodor István), valamint a Dél-Kiskunság 18. századi újratelepülésének kutatási szempontjairól (Kiss József). A nyelvészeti vonatkozású vizsgálatok a kun eredetű tulajdonnevek (Baksi Imre), illetve a kun helynevek és személynevek (Bognár András) kutatástörténetére terjedtek ki.

A néprajzi előadók a régió három területének kutatási eredményeit összegezték és további feladatait jelölték meg: Sztrinkó István a Kiskunság, Bellon Tibor a Nagykunság, Szabó László pedig a Jászság esetében. Az előadók felvetették a változásvizsgálatok és a jelenkutatás szükségességét a regionális néprajzi elemzések keretében. Fazekas István a kiskunfélegyházi helytörténeti kutatások néprajzilag is hasznosítható jelentős eredményeiről adott beszámolót.

A kötet új kutatási eredményeket is közread: Fenyvesi László terjedelmes tanulmánya a Kiskunságnak a török idők alatti életkörülményeit rekonstruálja; Bánkiné Molnár Erzsébet pedig a Jászkun Kerület 1748–1848 közötti közigazgatásának ismertetésével hívja fel a figyelmet a közigazgatástörténet kutatásának elodázhatatlan szükségességére.

Selmezi Kovács Attila

Imreh István: Székelyek a múlt időben.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 380 l. (Nemzet és emlékezet)

A magyarországi olvasó számára első ízben ad némi tájékoztatást e kötet a kolozsvári történészprofesszor szerteágazó munkásságából. A három, Bukarestben, a Kriterion Könyvkiadónál megjelent tanulmánygyűjteményből (*A rendtartó székely falu*, 1973; *Erdélyi hétköznapiak*, 1979; *A törvényhozó székely falu*, 1983) összeállított tematikus válogatás kettős célt szolgál: egyrészt némi fogódzót nyújt a magyarországi olvasó számára azokról a különleges feladatokról, amelyekkel a történelem az erdélyi magyar tudósokat ellátta a kisebbségben élők önértéktudatának kiművelésében, másrészt a reális alapokon nyugvó identitás-tudattal rendelkezőknek milyen történelmi fikciókkal, romantikus mítoszokkal kell szembeszállniuk a külső és a belső délibábos önáltatókkal vívott mindennapos harcaikban.

A két világháború közötti román monografikus szociológiai iskola és a magyar történészek legjobb hagyományain nevelkedett szerző a szociológia, a néprajz és a történelem módszereit korszerűen ötvözve tárja fel a székely faluközösségek szilárd hagyományait, valamint lüktetően változó életrendjét. A külön jogi státusú, sok helyi hagyományos elemet tartalmazó rendkívül összetett, bonyolult székely székekbeli állapotok, viszonyok teljes monográfiája még nem készült el. Imreh István tanulmányaiban számos részletet tisztáz, korábbi adatközléseket értelmez és főleg rendkívül gazdag ismeretlen forrásanyagot tár fel, közöl. A magyarság egyik törzskének, a székelységnek a történelmi fejlődését a 16–19. századi falutörvények, jegyzőkönyvek, számadások, összeírások és magánlevelek hiteles adataira támaszkodva ragadja meg, az életformatörténelmi módszer segítségével tárja fel a dolgos hétköznapiakat, a mindennapok ezernyi részletéből összeálló rendszert: a székely falutörvények világát, a székely társadalomszerkezetet, a földet közösen birtokló, a rend és tisztesség dolgaira vigyázó faluközösséget.

A 19. századbeli székelyföldi, közelebbről a háromszéki változásokkal foglalkozó fejezetben a szerző a legendás hírű Gábor Áron és a gépgyártó Rajka Péter portréját rajzolja meg részletesen, bemutatja az 1849-es székely napilapokat, feltárja a háromszéki népi mozgalmakat és a bereckiek moldvai kapcsolatait.

Imreh István tanulmánykötetete egyszersmind azt is példázza, hogy miként próbál lefaragni valamicskét az adórováspálcákon jelzett terhekből, miként próbál szembenézni azzal a súlyos felelősséggel, amivel ősöknek és utódoknak egyaránt tartozik a romániai magyar értelmiségi, ha történetesen maga is székely, s jó vagy

balsorsa történelmi pályára sodorta-terelte, s tudatában van annak is, hogy sok-sok ezernyi sorstársa "vigyázó szemeit" rá veti, amikor mindennapi nemzetiségi létét, való küzdelmében fogódzót keres.

Szabó Zsolt

Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia.

Pest, 1854. Hoppál Mihály gondozásában és kísérő tanulmányával. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. LVI, 600, 246 l. [Hasonmás kiadás]

Kevés magyar néprajzi munka ért meg öt kiadást. Ipolyi Arnold fő műve, a magyar népi hitvilágot és az elképzelt ősvallást monográfiába foglaló, hatalmas, romantikus mű első alkalommal 1854-ben Pesten látott napvilágot. Mivel kis példányszáma miatt hamarosan könyvritkasággá vált, 1929-ben kétszer egymás után ismét kinyomtatták. Ennek a kiadásnak a hasonmását jelentették meg 1977-ben Buenos Airesben az emigráns magyarok. Ipolyi vállalkozását nagysága és tárgyválasztása emelte a magyar néprajz tudománytörténete egyik fontos eseményévé. Egyidejűleg az is igaz, hogy kevés magyar folklorisztikai munkával foglalkozott annyit és oly sok oldalról az utókor, mint a *Magyar Mythológiával*. Nyilvánvaló, hogy megállapításai – több mint száz év elmúltával – mára elavultak. Korunk tudománya szinte mindenről másként vélekedik, mint Ipolyi, szemléletét sem valljuk magunkénak, ám a könyv adatanyaga ma is élő, érdekes olvasmány. A mostani kiadás újdonsága a terjedelmes, külön kötetbe fűzött függelék, amely nagymértékben segíti az olvasót az első megjelenés korában még természetes, a műveltség tartalom változása miatt a jelenben már akadályt képező idegen nyelvű, elsősorban latin szavak és idézetek lefordításával. A mellékletben kapott helyet a kiadás gondozójának, Hoppál Mihálynak tollából Ipolyi életrajza, a *Magyar Mythologia* értékelésével kiegészítve. Hoppál föloldotta a mű forrásait rejtő sajátos szerzői rövidítések többségét is. A fordítást öt, ennek ellenőrzését további négy munkatárs végezte. Kovács Zoltán Ipolyi és a róla szóló könyvészet válogatását állította össze. Bosnyák Sándor készítette a tárgy- és névmutatót.

Kósa László

Irányzatok a kortársi folklorisztikában.

Emlékkülés Ortutay Gyula születésének 75. évfordulóján. Szerkesztette: Kríza Ildikó és Erdész Sándor. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1987. 132 l. (Folklór és tradíció III.)

A kötet az 1985-ben Nyíregyházán tartott tudományos tanácskozás előadásait tartalmazza. Első öt szövege közvetlenül kapcsolódik Ortutay Gyula munkásságához, a második világháború utáni magyar néprajz kétségtelenül egyik kimagaslóan meghatározó alakjának tevékenységéhez. Sajnálatos, hogy az alkalmat csupán

Szabolcsi Miklós előadása használta ki arra, hogy Ortutay alakjának súlyos ellentmondásaira rámutasson. Szabolcsi a tudományszervezőről beszélt, meggyőzően állítva annak ellenkezőjét, amire Ortutay életében hangsúlyozottan büszke volt, hogy az ő munkásságában a tudomány és a politika kiegészítik egymást, harmonikusan összetartoznak. Kríza Ildikó és Tátrai Zsuzsanna a folklorista Ortutay tevékenységének krónikáját foglalták össze. Erdész Sándor az életműben fontos szerepet játszó nyírségi kutatásokról számolt be. Kovács Ágnes és Dömötör Tekla tanulmányai elméleti kérdéseket érintenek, de kritikátlanul viszonyulnak Ortutayhoz. Dömötör Tekla "kortársi eszmeáramlatokat" tüntetett föl előadásának címében, maga a szöveg azonban inkább módszertani kérdésekről szól, legkevésbé részletezi azt, amire gondolni lehetne, a társadalomtudományi eszmékkel való kapcsolatokat.

Kríza Ildikó egy nagyobb lélegzetű írásban a világháborút követő négy évtized teljes magyar folklorisztikájáról igyekszik képet adni, eredményeket, módszertani és elvi kezdeményezéseket tekint át. A további tanulmányok közül egy-egy terület kutatási eredményeit foglalja össze Barna Gábor (néphit és népszokás), Kunt Ernő (vizuális folklór), Jung Károly (jugoszláviai magyar néprajz), Krupa András (magyarországi szlovák folklór). Újabb, más írások viszont témájukkal eltérnek a központi címtől. Niedermüller Péter előadása (Folklórelmélet és folklorisztikai paradigmák) éppúgy nem a kortársi magyar folklorisztikával foglalkozik, mint Kiss Máriaé (újabb jugoszláviai folklór) vagy Horváth Sándoré (horvát folklór). Végül Ujváry Zoltán tanulmányának tárgya a keleti szlávok népi játékeinak teriomorf maszkjaival ismerteti meg az olvasót. A tanulmánygyűjteményt az írások nagyon rövid kivonatát tartalmazó angol nyelvű összegzés zárja.

Kósa László

Kardos D. László: A magyarországi néptánc-folklorizmus kérdéseihez.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 97 l. (Folklor és etnográfia 31.)

Az óvatosan megfogalmazott, a kérdéskör teljességét nem vállaló cím egyfelől valóban olyan tanulmány fölé került, amely vázlatosan tárja föl tárgyát, másfelől viszont olyan módon közelít a teljességhez, hogy a jelenségnek lehetőleg minden fontos részletéről igyekszik véleményt mondani. Az aprólékosabb kutatások hiányában ez utóbbi adja a műnek mint vállalkozásnak az értékét. A magyar folklorizmus sokkal rétegzettebb, nagyobb múltú és kiterjedtebb, mint azt az eddig róla elkészített és megjelentetett tudományos elemzések tanúsítják.

Kardos D. László írása igen fontos elméleti kérdéseket érint. Mindenekelőtt magát a folklorizmust próbálja fogalmilag meghatározni. Bemutatja, milyen "külső" tényezők hatottak a magyar néptánra, majd történetileg kíséri végig a néptánc-folklorizmus útját. Minthogy a XVI. század második felétől vannak adatok magyar néptánc színpadszerű bemutatására, az olvasó számára elsősorban az a tanulság adódik, hogy a folklorizáció és a folklorizmus folyamata nem minden esetben, nem minden korszakban választható el egymástól. A XVIII–XIX. század fordulója előtt

kérdéses és vitatható, beszélhetünk-e olyan értelemben néptáncról, ahogyan azt a XX. század második harmadában megindult szervezett néptánc-gyűjtés nyomán tesszük. A magam véleménye az, hogy nem.

Mivel a tánc a modern nemzeti tudatban – Európa-szerte – nemzetkarakterológiai szerephez jutott, a XIX. századi Magyarországon erőteljesen a tánra irányult a figyelem. S hogy ez mennyire nem maradt hazánk határai között, mutatja számos romantikus zeneszerző magyar tánczenei, vagy magyar néptánczenének hitt dallam-földolgozása. A szerző azonban nem ezzel a korrall, hanem századunk jelenségeivel foglalkozik részletesen. Az 1930-as évektől értékeli-elemzi részletesen egészen napjainkig a néptánc-folklorizmust. Két ágát különbözteti meg, a közhasználatú és a színpadi táncot. A hangsúly egyértelműen az utóbbira esik, mert a szerzőt elsősorban esztétikai tárgyként érdekli a tánc. Hisz abban, hogy újabb és újabb művészi vállalkozásokkal a színpadra állított magyar néptánc egyszerűen interpretált-koreografált változatától a táncjátékon át a balettig a jövőben is magasrendű élményt nyújthat a nézőnek. Ez a magyarázata annak, hogy például a táncház-mozgalmat, mint csupán reprodukáló teljesítményt kevésbé értékeli, közművelődési-szabadidő töltő szerepét kevésbé veszi figyelembe. Eszménye a többször hivatkozott kodályi és bartóki példa, amelyet klasszikusként, a folyamatosság öröjeként követésre változatlanul alkalmasnak tart. A tanulmány számos pontján és befejezésében további tudományos igényű vizsgálatokra buzdít. A megoldandó feladatok közül végezetül kiemeljük, amit a szerző sajnálatos módon éppen csak érintett, azt, hogy világhajlenségről van szó, a párhuzamokra és kapcsolódásokra való rámutatásokat a jövőbeli kutatásoknak nem szabad elmulasztaniuk.

Kósa László

Karsai Ferenc: Jánoshalma néprajza.

Jánoshalma Nagyközségi Közös Tanács, Kecskemét, 1987. 761 l.

Jánoshalma, valamint a belőle kiszakadt Kékeshalom teljes néprajzi monográfiáját kívánta megírni a vaskos kötet szerzője. Műve értéke főleg adatközlésében rejlik. Majd fél évszázad néprajzi gyűjtését rendezte sajtó alá a helyi pedagógus, munkájának azonban nagy fogyatékoságai is vannak. Minden jószándéka ellenére nagyon meglát-szik a kötetben a rendszeres, áttekinthető néprajzi szemlélet hiánya. Az irodalomjegyzék ugyancsak hiányos, nemcsak általános művek, de még a földolgozott területre vonatkozó, helyi érdekű, jeles dolgozatok is hiányoznak belőle, ám kétségtelenül kiterjedt olvasottságról tanúskodik ebben az összeállításban is. Sajnos, a földolgozás jobbra két mintát követ, *A magyarság néprajza* (1933–1937) régen elavult szemléletét és Balassa István–Ortutay Gyula: *Magyar néprajz* (1979) című művének az előzőtől nem mindig elszakadó összefoglalását. A beosztás, az anyag fő elrendezési elve is az utóbbi könyv erős hatásáról tanúskodik. Három központi fejezete a következő: 1. A község népe. Társadalmi néprajz; 2. Anyagi műveltség. Tárgyi néprajz; 3. Szellemi műveltség. Folklor. Kiemelendő a függelékben közölt száz fénykép illusztráció forrásértéke.

K. L.

A király virágoskertje. Karcsai népmesék.

A meséket az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XX–XXI. kötete alapján (Budapest, 1985) közzétette Nagy Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 261 l. (Mesék, mondák, történetek)

A budapesti Akadémiai Kiadó a magyarországi kiadói élet korábban évtizedekig főnállott merev munkamegosztásának lazulása nyomán a Mesék, mondák, történetek c. sorozattal kísérletet tesz a gyermekek számára szóló magyar népmese-kínálat gazdagítására. A tudományos, szövegfolklorisztikai szabályok szerinti első kiadásból (1985) maga a gyűjtő válogatott ki harmincegy szép és érdekes szöveget. Az utószó is az ő munkája. Ebben olvashatunk a bodrogi Karcsa község történetéről, a mesemondás szokásáról (úgy ahogyan azt a közelmúltban Nagy Géza még tapasztalhatta, illetőleg emlékezet nyomán rekonstruálhatta) és végül a mesemondók egyéniségéről, életéről. Az ifjabb korosztályok számára Killer Marcella dekoratív, színes meseillusztrációi igyekeznek vonzóbbá tenni a könyvet. Kérdés, hogy a hagyománytól eltérő módon, átdolgozás nélkül gyerekek számára kibocsájtott mesék mennyire válnak eredeti formájukban kedveltekké? Hogy a kiadó a folklorisztikai szempontot sem ejtette el véglegesen, tanúsítja a kötet függelékében található jegyzék, amely a nemzetközi Aarne-Thompson és a magyar Berze-Nagy-féle mesetipológiai meghatározásokat tartalmazza.

K. L.

Kovács Lajos: Fejezetek Hencida község népeletéből.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 155 l. (Folklór és etnográfia 36.)

Az utóbbi két évtizedben a rendkívül fellendült helytörténetírás szerencsére – az esetek többségében – a néprajzi vizsgálatot is fontosnak tekintette az eseménytörténet mellett. Ennek köszönhetően számos településünk néprajzi arculatának több-kevesebb vonásával megismerkedhettünk. Hogy ezek a feldolgozások a helyi népi kultúra teljes képét meglehetősen ritkán tudják nyújtani, annak oka többnyire a szűkös terjedelmi kötöttség vagy pedig a szokásossá vált (a régi *Magyarság Néprajzát* követő) túlzott tematikai tagoltság. A jelen munka, mely egy monografikus igényű feldolgozás előzményének tekinthető, már címének megválasztásával elejét veszi az említett kifogásnak.

A Sárrét-melléki bihari település múltjából felidézett mozaikképek a század eleji paraszti életmód több tájspecifikus elemét mutatják meg, a megszokott tematikai rendszerezéshez igazodva. Az építkezés témakörben különösen a *nádmesterek* tevékenysége és a lakóház élete érdemel említést. A földművelés és állattenyésztés szűkre szabott, nagy vonalakban való ismertetése után a víznyerés szemléletes leírása jelent újdonságot. A táplálkozási fejezet alaposabb vizsgálatot tükröz, melyből a különböző tartósítási eljárások hívják magukra a figyelmet. Számos helyi vonat-

kozást, jellemzőt tartalmaz az emberi élet szokásainak részletesebb tárgyalása, valamint a szűkre szabott néphit-példatár.

Selmeczi Kovács Attila

Kresz Mária: A csákvári fazekasság.

Székesfehérvár, 1987. 87 l. (A Fejér Megyei Múzeumegyesület kiadványai 1. Az István Király Múzeum közleményei B. sorozat 35.)

Kresz Mária, a magyar népi kerámia legkiválóbb kutatója gyermekkori élményként ismerkedett meg a csákvári fazekassággal, s többek közt ez ébresztette föl benne az egyetemi néprajzi tanulmányok iránti érdeklődést. Szomorú tény, hogy tudományos kutatásainak talán legkedvesebb tárgyáról írt dolgozata lett életében utolsónak megjelent könyve.

A mű, címének pontosan megfelelően, monografikus földolgozás. Tartalmaz múltra vonatkozó fejezeteket, amelyek főleg céhes és ipartestületi iratok alapján készültek, és bemutatja a múlt század végétől a közelmúltig terjedő évtizedeket, amelyeket Kresz Mária mintegy félévszázadot átívelő helyszíni néprajzi gyűjtései tártak föl.

A XIX–XX. században Csákvár a Dunántúl legnagyobb fazekasközpontja volt. Termékeinek keresettségét annak köszönhette, hogy sokféle – és köztük tűzálló – edényt gyártottak itt. Vásárló körzetébe beletartozott majdnem az egész Duna–Tisza köze, az Északkelet- és a Kelet-Dunántúl. Az agyagiparral foglalkozó mesterek valóságos hierarchikus csoportokat alkottak (fazekas, tálas, korsós stb.) és városrészenként is elkülönültek. Az egykori mezőváros céhe a hasonló szintűek között korai alapítású (1778). Forma, technika, motívumkincs szempontjából a csákvári fazekasság az észak- és kelet-dunántúli királyi városok nagymúltú, középkori fazekasságának örököse, sőt Kresz Mária – a kiváló minőségű agyag régi ismertségére alapozva – úgy gondolja, hogy fazekassága akár a római korig visszanyúlhat. A munka nagy részét a mesterség ágainak leírása, különbségeik rögzítése, a vásárlás, kereskedelem, s végül a csákvári edény használatának bemutatása teszi. Tárgyának megfelelően igen gazdag az illusztráció. A negyvenhárom képtáblán többszáz fénykép szemlélteti a csákvári tárgyfeleségek sokaságát és a fazekasmunka szakaszait. A szövegközi fényképek és rajzok száma is igen nagy. A tanulmány, mely a dunántúli fazekasság eddig gyér szakirodalmát gyarapítja, további vizsgálatokra szólító buzdítással zárul.

Kósa László

Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe.
Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 299 l.

Kunt Ernő könyve a magyar parasztságnak a mulandósághoz fűződő viszonyát értelmezi. Nem csupán a temetési szokásokat elemzi, hanem a halállal, halottal kapcsolatos egyéb megnyilvánulási formákat is. A néprajzi elemző módszer mellett segítségül hívja az általános rendszerelmélet módszereit. A szerző megállapítja: "a halállal kapcsolatos ismereteket, stratégiákat és intézményeket az adott társadalom kultúrája foglalja magában. Ezeknek a kifejezés- és fenntartásmódja mindig kultúr-specifikus. Egy adott kultúra tagja e stratégiákkal és ismeretekkel nem elementáris mivoltukban találkozunk, hanem a kultúrát jellemző jelekben, szimbólumokban." A paraszti világképet a vélekedések és viselkedési utasítások rendszereként értelmezi, a halálképet pedig a mulandóságra vonatkozó ismeretek rendszereként.

A magyar parasztság hagyományos halálképét rendkívül sokrétűen vizsgálja a szerző az objektív (nappal-éjjel, hét, hónap, év jeles napjai) és a szubjektív (egyéni időérzete) időszemlélet kapcsán. E részben ír a halálnemek hagyományos megítéléséről, s végezetül az életkorok halálhoz való viszonyát elemzi. Ezután következik a magyar parasztság olyan szokásainak bemutatása, melyek a haldoklóval és a halottal kapcsolatosak, a halál előjeleitől a temetőig. A magyar nyelvterület számos pontjáról olvashatunk példákat, idézeteket, főként a szerző saját gyűjtéseiből, de természetesen a szakirodalomból is a haldoklóval, halottal kapcsolatos szokásokra, hiedelmekre (pl. holttest felkészítése, a halál hírüladása, sírásás, sírjelkészítés, halottnézés, siratás, virrasztás, koporsóbatétel, búcsúztatás, kikísérés, elföldelés, tor). Az elhunyt emlékezetének őrzése a gyász, valamint az a hiedelem, hogy a lelke visszajár, vagy vissza lehet hívni. Ez utóbbira hivatottak az ún. halottlátók. Kunt Ernő az 1907–1978 között gyűjtött szövegek alapján elemzi a halottlátók hagyományos tevékenységét.

Az elméleti összegzés a temetkezési szokások rituális rendszeréről szól. Záródekképpen az élet és halál kérdését fejtegetve egy székely népmesét elemez a szerző, *A halhatatlanságra vágyó királyfit*.

A könyvet Kunt Ernő művészi felvételei illusztrálják.

Kunt Ernő, a néprajzkutató és pszichológus nagy gyűjtési tapasztalattal és elméleti felkészültséggel sikerrel teljesítette az általa megjelölt célt: "Abban a reményben írok, hogy nemcsak hiteles néprajzi megközelítést nyújtok a választott témáról, hanem e más kultúra vizsgálata során talán találhatok néhány olyan támpontot is, amely korunk emberét segítheti a mulandóság gondjában. Ebben az örök gondban, amellyel az ember ma – nem közösségi, hanem intézményesített körülményei folytán – menthetetlenül magára marad."

Tátrai Zsuzsanna

Lábadi Károly: *Kopácsi vízi élet.*

Forum Könyvkiadó–Magyar Képes Újság, Újvidék, 1987. 150 l.

Évtizedeken át a legkidolgozottabb ága volt a magyar anyagi kultúrakutatásnak a halászat, ezt az előnyét azonban már régen elvesztette, sőt az utóbbi évtizedekben elhanyagolt területté vált. Lábadi Károly könyvének ez a tény adja egyik nevezetességét, a másik pedig az, hogy könyve az első önálló mű, amely egy hajdani halászfalu életében a halászattal összefüggő dolgokról – legyenek azok szerszámok vagy népköltészeti alkotások – együttesen ad számot.

Kopács község a jugoszláviai Drávaszögben, Baranya legdélibb peremén, a Duna és a Dráva összefolyásának közelében fekszik. A települést évszázadokon át holtágak, tavak, rétek övezték, egyúttal lakosságát is védtek, biztosították megélhetését. Történetében egészen a múlt századi folyamszabályozásig a legfontosabb foglalkozási ág volt a halászat, melynek alapelemei, a módszerek és az eszközök, a nagyüzemi gépesítés közelmúltbeli beköszöntéig, hosszú időn át keveset változtak. A kopácsi példa is bizonyítja, hogy a halász jórészt maga készítette szerszámaikat és majdnem minden egyéb kellékét, továbbá munkájában messzemenően tekintetbe vette a hal élettani tulajdonságait és viselkedését. Lábadi könyve huszonegy kisebb fejezetében ezekről a kérdésekről olvashatunk legtöbbet. Sikertült még olyan nagyműtű, egyszerű módszereket rögzítenie, mint a kézzel történő halfogás és a régóta tiltott szigonyozás, megörökítette a bonyolult jégalatti halászatot is. Mindemellett bemutatja a halászok házáat, jellegzetes konyhóját, a csónakot, a *csiklét*, foglalkozik a hálókötés mesterségével, megismerteti a halfajokkal, sőt a halak betegségeivel is. Egy bő fejezet részletesen közli halételek receptjeit. Közben olyan, ma már ritkaságnak számító érdekességekről olvashatunk, mint a rákfogás és a rák konyhára kerülése. Lábadi Károlyt eddig elsősorban folklórkutatóként ismerte a magyar néprajz, ezért nem meglepő, hogy a könyv másik hangsúlyos része a halászat folklórvonatkozásait tartalmazza. Ami a népköltészeti szövegeket illeti, a gyűjtő aratása ezúttal kevésbé volt gazdag, mert az anyag alig köthető a helységhez, hiszen jórésze a magyar nyelvterület más vidékein is föllelhető, nem sokban különböző változatokban. Jelentőségét a környezet, az életmóddal való összefüggés adja meg, nem valamifajta kopácsi halászkülönlegesség. Inkább elmondhatjuk ezt a vízi hiedelmekről, például a titokzatos vezérhal mondjáról és a hajdani halászmulatságokról, halászbálokról. Mint minden természetben élő ember, a kopácsi halász is jó ismerője volt az időjárási jelenségeknek, a növényzet és az állatvilág változásainak, amelyekből "olvasni tudott", akár a víz színéből és a madarak énekéből.

Lábadi Károly könyvéről el lehet mondani ugyanazt, amit számos mostanában megjelenő műről: az utolsó percekben sikerült megörökítenie egy letűnő világot. A kopácsi halászélet ugyanis ma már majdnem teljesen a múlté. Az időközben lepadt lakosságú községben már alig néhányan halásznak. Lábadi történeti folyamatban mutat be egy ősi mesterséget, de nem az elmúlás fölötti tűnődés hangulata fogja meg legjobban az olvasót, hanem a mesterség megörökítésének szeretete.

Kósa László

Leírtam életem...

Népi önéletírások. Közzéteszi: Pillich László és Vetési László. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1987. 389 l.

Nagyon népszerűek Romániában is a népi önéletírások. A sort 1971-ben Tamási Gáspár *Vadon nőtt gyöngyvirágja* nyitotta meg, ezt Györi Klára *Kiszáradt az én örömen zöld fája* (1975) című könyve követte. Az előbbi a székelyföldi Farkaslaka, az utóbbi a mezőségi Szék hagyományos paraszti világába vezetett el. 1979-ben pedig ugyancsak a Kriterion kiadásában jelent meg *Így teltek hónapok, évek* címmel öt szerző önéletírásából hosszabb-rövidebb részlet. Ez utóbbiak már részben az előző kettő népszerűségének hatására keletkeztek. A kolozsvári Korunk szerkesztősége 1982-ben meghirdetett pályázata (*Sors és emlékezet*) is sokakat ösztönzött élettörténetük leírására. E pályázatra beérkezett népi önéletírásokból válogatta össze és tette közzé *Leírtam életem...* címmel a kötetet a két fiatal, a népi kultúra értékeinek feltárásán fáradozó író-szerkesztő: Pillich László és Vetési László.

A századforduló, az amerikai kivándorlás, az első világháború hősei immár szinte valamennyien levonultak az emlékezések színteréről. Helyüket fokozatosan a következő évtizedek eseményeinek résztvevői-átélői foglalták el. Lassan megöregedett az a nemzedék is, amely a két világháború közötti társadalmi-politikai életnek, majd a második világháború borzalmainak és az azokat követő nagy átalakulásoknak volt részese, hőse, vagy még inkább szenvedő alanya. Az utóbbi negyven-ötven esztendő, úgy tűnik, elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a lelki feltételek beérjenek e nemzedék számára is az átélt történelmi-egyéni események bevallásához, megírásához.

A *Leírtam életem...* is ilyen vallomásokat, visszaemlékezéseket tartalmaz. A kezen egy tucat szerző írásai megismertetnek a századelő kivándorlóinak belső lelki vívódásaival, a kivándorlás tragikumával, de ugyanakkor a vándorlás, pénzszerzés vidám, sikerélményekben gazdag oldalával is (a székelyudvarhelyi Bucsy Gábor és a magyarlónai Krasznai György írásai). Bemutatásra kerül egy székely falu napszámósélete, a két világháború közötti parasztgazdálkodás évi munkarendje, az étkezés, öltözködés, udvarlás szokásanyaga, az élet nagy eseményei közé tartozó háztűznéző és lakodalom paraszti szertartása (a gyulakutai Simó József, a mérai Horváth János Cifra, a szépkenyerűszentmártoni Kiss István, a sajóudvarhelyi Kocsis Ernő írásai). Elénk tárul a paraszti sorból való kiemelkedés egyik módja, az iparossá válás folyamata, az asztalos- és kovácmesterség bemutatása (a kisiklói Fodor Sándor és a szentmargitai Muresan Ioan írása). Újabb adalékokat kapunk a második világháborút közvetlenül megelőző évek bukaresti szolgálatairól, a háborús hányattatásokról (az újszékelyi Buzogány Béla írása), az aranyospolyáni Nagy Ferenc, a bánági sváb Bischof Tobias és az aranyosgyéresi Munteanu Mihainé vallomása más-más megközelítése a két világháború okozta mérhetetlen szenvedésnek.

A kötet valamennyi önéletírása jelentős hozzájárulás egyben a műfaj gazdagításához, Buzogány Béla, Bucsy Gábor és Krasznai György alkotása már-már megüti az irodalmi mércét, nyelvi-stilisztikai és szerkezeti érettségével. Valamennyiük közös értéke: példamutató emberi helyállásuk a legembertelenebb körülmények között is.

Szabó Zsolt

Magyar Néprajzi Atlasz.

Atlas der ungarischen Volkskultur. Atlas of Hungarian folk culture. I–III. kötet. 220 térkép. Szerkesztette Barabás Jenő. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

A magyar néprajz központi, nagy feladatainak egyike szinte félévszázadon át a Magyar Néprajzi Atlasz elkészítése volt. Megvalósításának ötlete még az 1930-as évek elején vetődött föl, de szép kezdet után a második világháború közbejöttével lekerült a tudományos tervezés napirendjéről. 1955-ben foglalkoztak ismét munkálataival. Időközben az Európa-szerte megindult és jelentős eredményeket fölmutató más atlaszkészítések mintájára módszertanilag jól megalapozott elképzelés kivitelezéséhez fogott egy, a magyar néprajztudomány történetében páratlan vállalkozási kedvvel alakult munkacsoport. A 200 téma kérdéseit tartalmazó füzeteket 1959 és 1969 között 420 magyarlakta településen töltötték ki a tervezők létszámát sokszorosan meghaladó gyűjtők. A több millió adat és a mintegy 40 ezer fényképfölvétel a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának adattárába került, mivel a vállalkozás pénzügyi alapját az Akadémia biztosította és "telephelyül" ezt az intézményt jelölte ki. Az a 14 munkatárs, aki végül a térképlapokat elkészítette, ugyancsak a Kutatócsoportból, továbbá az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tárgyi Néprajzi Tanszékéről (Budapest), a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékéről (Debrecen), valamint a budapesti Néprajzi Múzeumból került ki. 1972-ig folytak a kiegészítő és ellenőrző gyűjtések, egyidejűleg készültek a térképlapok is. A térképek grafikai kivitelezése és a nyomdai munkálatok elhúzódása az oka a kiadás tetemes elhúzódásának. A különböző előtanulmányokban ígért szöveges kísérő tanulmányok (kommentárok) egyelőre nem láttak napvilágot, ellenben a munkatársak időközben megjelent szaktanulmányaiban bőven találkozhat az érdeklő a különben forráskiadvány Magyar Néprajzi Atlasz térképlapjairól levont tanulságokkal. Ezekből az is kiderül, hogy a magyar népi kultúra történetéből hozzávetőlegesen a XIX–XX. század fordulóját mutatja be a mű. A kérdéscsoportok összeállításában azonban – helyesen – úgy történt, hogy a későbbi időszakokra is rögzítettek adatokat, és a korábbi állapotok rekonstrukciójához is szilárd támpontot nyújt nem egy térképlap.

Az első 220 térkép a mű egyharmadát jelenti és a következő területeket foglalja magába: településkép, ugarolás, trágyázás, szántás, boronálás, vetés, aratás, a gabona összerakása, csépelés, nyomtatás, gabonatarolás, burgonyaültetés, szőlészet, borászat, szénamunka, tehénfejés, fogatolás, kasztrálás, háziszárnyasok, állatirányító szavak, juhászati építmények, kosarazás, juhgazdaságok, juhfejés, juhtej-földolgozás, szekér és kocsi, emberi erővel történő szállítások. Mindössze három munkatárs: Barabás Jenő, Paládi-Kovács Attila és Szolnoky Lajos érdeme ezeknek a térképeknek az elkészítése.

A tartalomjegyzék főcímeit a mű angolul is megadja, egyébként német fordításban találjuk a térképek magyarozatát, jelfözloldását. Noha az európai néprajzi atlaszmunkák hőskora elmúlt, a Magyar Néprajzi Atlasz, minthogy igazodott korábbi példákhoz és elképzelésekhez, igen nagy nemzetközi, szakmai jelentőségű. Nem elhanyagolandó értéke, hogy a teljes magyar nyelvterületet mutatja be. A Magyarországgal szomszédos országokban – Románia kivételével, ahol nem hivatalos

úton sikerült a feladatot véghezvinni – államközi, tudományos csereegyezmények biztosították az adatgyűjtést. Az utókor igazolta a kezdő szerkesztőbizottság bátorságát, amennyiben ők nem követték a Magyar Nyelvatlasz példáját, amely a térképező módszer megsértésével a mai Magyarország területén és a szomszédos országokban fölvetett kutatópontokat egy térképlapon, de eltérő léptékkel ábrázolja.

Kósa László

Malonyay Dezső: A magyar nép művészete.

Hasonmás kiadás. Helikon kiadó, Budapest. I. k. A kalotaszegi magyar nép művészete. 1907/1984. 286 l.; II. k. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete. 1909/1985. 319 l.; III. k. A balatonvidéki magyar pásztornép művészete. 1911/1985. 304 l.; IV. k. A dunántúli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna). 1912/1986. 370 l.; V. k. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe. A palócok művészete. 1922/1987. 333 l.

Az 1980-as évek hasonló kiadásai között az egyik legnagyobb méretű vállalkozás Malonyay Dezső máig meg nem haladott magyar népművészeti sorozatának megjelentetése. Ha teljes sorozat árverésre került az utóbbi évek könyvaukcióján, a legrágább eladott könyvek közé tartozott sok éven át. A századeleji, szecessziós könyvművészet remekének nem annyira néprajz-tudománytörténeti, mint általános magyar művelődéstörténeti jelentősége van. Malonyay, a kor neves művészeti írója, fölkarolta a Magyarországon is divatossá vált preraffaelita eszméket, melyek hívei azonban itt nem a középkori, hanem a népi művészetben keresték az eszményeket. Malonyay népes munkatársi csoporttal dolgozott, jórészt fiatal művészekkel, az illető vidéket jól ismerő rajztanárokkal, újságírókkal, más értelmiségiekkel. Ő csupán összegezte, megírta a szöveget, elrendezte a képeket, amit a munkatársak gyűjtöttek a vállalkozás számára. A rendkívül értékes fényképek és rajzok, minthogy azóta pótolhatatlanok, képezik az ötkötetes mű legnagyobb értékét, ellenben a szöveg már a maga korában is elmaradt a tudományos igényektől, inkább az ismeretterjesztést szolgálta, nem tartalmaz elemzéseket, pontos értékeléseket. Leginkább ezért fogadta a kortársi néprajz idegenkedéssel és bírálattal a munkacsoport teljesítményét. Elégedetlenség forrása volt az is, hogy Malonyayék jelentős támogatást kaptak a kulturális kormányzattól, míg a néprajztudomány központi intézményei az idő tájt anyagi gondokkal küzdöttek. A professzionális néprajz befolyásos tudósainak népművészetképe is különbözött. A díszes és ünnepi tárgyakkal szemben az egyszerűségben megmutatkozó parasztművészetet részesítették előnyben, és a legkorábbi (vagy annak vélt) stílusrétegek után kutattak. Mindazonáltal Malonyayék kiadványsorozata testesítette meg a közvélemény szemében a magyar népművészetet, és példanyagát a néprajzi szakmunkák legalább félvszázadon át meg-megújulón használták azután is, hogy a kötetek eszmei hátterét alkotó népművészet-divat eltűnt.

A szép és igényes kiállítású hasonló kiadás első kötetéhez kapcsolódóan Kósa László írt kísérő tanulmányt *Malonyay Dezső és "A magyar nép művészete"* címmel. Ebben a mű keletkezéséről olvashatunk, ami összefügg az első kötet

helyszíne, az erdélyi Kalotaszeg iránti tudományos és művészi érdeklődés kialakulásával.

L. K.

Mély a Tiszának a széle...

Összeállította: M. Csizy Jolán. Versegly Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, 1987. 119 l.

A 93 kottával közölt magyar népdalt tartalmazó gyűjtemény összeállítójának az volt a célja, hogy számba vegye a Tiszával és környezetével foglalkozó népi lírát. A közművelődési szerepű daloskönyvnek azonban van egy figyelemre méltó tudományos tanulsága is. Tiszát említő népdalaink az egész magyar nyelvterületen elterjedtek, tehát egyáltalán nem kötődnek a folyó környezetéhez. Ez a tény ismételtlen aláhúzza azt a folklórkutatásból jól ismert tételt, hogy az újstílusú magyar népdal mennyire általános tartalmú, regionális, személyi vagy másféle kötődése csekély.

K. L.

Nagy Dezső: Magyar munkásfolklor.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 324 l.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi (később) Folklore Tanszékén az ötvenes években munkásfolklor munkaközösség jött létre. 1950-ben szervezte meg szovjet mintára Ortutay Gyula a tanszék akkori oktatóiból és külső munkatársakból. Dégh Linda, Dömötör Tekla és Katona Imre mellett tagja volt az akkor még egyetemista Nagy Dezső is. A kezdeti lelkesedés után a vélt vagy valódi várakozások gyöngülésével a szervezett kutatások nem folytatódtak. Egyedül a munkásdalkutatásban tartott tovább a lelkesedés a hatvanas évek végéig – azután szép lassan az is elmúlt, ám nem nyomtalanul. Két nagyobb bibliográfia tekintette át a nemzetközi és magyar munkásfolklor szakirodalmát. Voigt Vilmos 1968-ban az egyiket, Nagy Dezső 1977-ben a másikat adta közre. Rá tíz évre napvilágot látott Nagy Dezső összegző munkája is, a *Magyar munkásfolklor*.

Viszonylag kevés elméleti fejtegetéssel és nagyon sok jól kiválasztott, találó szövegrészlettel találkozunk a kötetben. Nagy Dezső a magyar munkásfolklor gyökereit három forrásban keresi: a hazai antifeudális mozgalmakban (1. fejezet), a céhéletben (2. fejezet) és a bányászfoklorban (3. fejezet). E két utóbbi témát a néprajzkutatók és történészek régóta és alaposan kutatták, úgyhogy a szerző nem is említi valamennyi alapvető munkát, még a bibliográfiában sem. Négy fejezet Magyarországon kívüli tájakra vezet az olvasót (amerikás magyarok folklorja, az emigrációs munkásdalok, a szomszédos országok magyar nyelvű munkás- és parasztdalai, valamint a nagyvilág forradalmi és munkásdalai). Történeti alakulásában, fejlődésében követi a magyar munkásfolklor hazai alakulását. Az említett kezdetek után a hazai

agrárszocialista mozgalmak költészetével (kb. az 1890-es évektől), a két világháború közötti korszak hagyományaival, valamint a háborús és a háború utáni évek magyar munkásdalaival foglalkozik.

A magyar munkásfolklor speciális csoportjait, műfajait sok példával szemlélteti a szerző. Akár nemzetközinek is tekinthetők az esküformák. Kialakult egyébként "ellenműfajuk", a "visszaesküvő" szöveg is. Az alkalmi jellegű munkásfolklor némely termékei olykor neves (pl. Szatmári-Szatyi Sándor, a Népművészet Mestere), olykor névtelen szerzők alkotásai. Alkalmi kiadványokban, rölapokon, újságokban (pl. a Népszavában), kéziratos formában és természetesen a szájhagyományban terjedtek.

A legjobban kutatott területnek a munkásdalok világa tekinthető. Ezekre már Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László is fölhívta a figyelmet – gyűjtöttek is ilyen dalokat.

A korai naiv, laikus munkásszerveződések vallási mintára alkottak meg sok szöveget. Ilyenek a munkás tízparancsolatok, zsoltárok, káték, valamint a munkás miatyánk. Messianisztikus szövegek maradtak fenn a Pokrócz-féle mozgalomból, melynek lelkes híve volt a fiatal Veres Péter is.

A magyar munkásfolklor-kutatások sok területen kapcsolódnak a városi néprajzhoz. Nagy Dezső is utal például az ebben a tekintetben úttörő, múlt századi Réső-Ensel Sándorra. Több évtizedes saját kutatásainak gyűjteményét tárja elénk. Egyes műfajokat megfelelően illusztrál, de a történeti–irodalmi–nyelvészeti elemzések még váratnak magukra. Sokféle "keverékműfaj" található ezen a területen, amely adalékot szolgáltat a folklorizmus- és városi néprajzi kutatásokhoz.

Balázs Géza

Néphagyományok új környezetben.

Tanulmányok a folklorizmus köréből. Szerkesztette: Bíró Zoltán, Gagy József és Péntek János. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1987. 244 l.

A hetvenes évek elején a romániai magyar sajtóban hosszas és szenvedélyes vita folyt a népi műveltség helyzetéről, jelenéről, jövőjéről. E vita tanulságainak általánosítása, tárgyilagos összegzése, alapos elméleti elemzése elmaradt. Talán nem volt meg a kellő távlat, a kellő elméleti tájékozódás, igen erős lehetett még a hagyományos népi műveltség megtartó erejébe vetett hit, kevesebb volt a negatív tapasztalat. E kötet szerzői ha nem is közvetlenül e vitákhoz kapcsolódva, de mindenképpen elméleti felkészüléssel és Hargita megyei tereptapasztalattal megpróbálják tárgyilagos képét nyújtani a hagyományos népi kultúra rendszere szétesésének, az új, városi környezetbe való be- vagy be nem épülésének.

Kultúrelméleti írásokat tartalmaz a kötet a népi műveltség mai helyzetéről, áttételesen az egész nemzetiségi kultúráról. Péntek János a kötet elé írott bevezetőjében áttekinti a nemzetközi és a romániai, ezen belül a romániai magyar folklorizmuskutatás történetét. Tisztázza: a folklorizmus műszo a kötetben mindig neofolklorizmust jelent abban az értelemben, hogy a hatvanas évektől megélnékülő nemzet-

közi kutatásokhoz kapcsolódnak, nem terjednek ki a néprajztudománnyal egyidős népi és nem népi kultúra kölcsönhatásának történeti vizsgálatára.

Az első hét tanulmány általános elméleti megalapozást nyújt, elsősorban fogalmakat tisztáz. Bíró Zoltán kommunikációelméleti alapon úgy határozza meg a folklorizmust mint kommunikációs folyamatot és végeredményt. E folyamat "révén a népi kultúra egy eleme, elemcsoportja az eredetitől eltérő, idegen környezetbe kerül, és maga a folyamat önmagán túlmutató, másodlagos (társadalmi, esztétikai, politikai stb.) jelentéssel bír". Ezen az alapon a folklorizmusnak négy alaptípusát határozza meg: tudományos, reprezentációs, mindennapi és művészi. Bodó Julianna a népi műveltség jelképeinek szerepváltásáról értekezve kimutatja, hogy e jelképek, kiszakítva az őket létrehozó, éltető kapcsolatrendszerből, hogyan válnak eszközzé, e szimbólumok révén önmaguk jelképévé. Mihai Pop és Dumitru Nicu tanulmányai a tudományos és a reprezentációs folklorizmusnak elsősorban román vonatkozásait tárták fel, noha a fogalmat egyikük sem használja.

A kötet második felében ún. esettanulmányok sorjáznak a homoródalmási köszönési formák változásáról, az árcsói kerámiavásárról, a színpadra vitt népszokásokról, a csikszeredai táncház-jelenségről, a népi kultúra szembeszökő elemeiről a városban, a szüreti bálók újabban divatba jött szokásáról, az ún. tiszta forrás műfajáról, a népzenei fesztiválok uniformizáló, erodáló hatásáról, a paraszti öltözködési kultúra változásának vizsgálatáról.

A könyv utóéletéhez tartozik, hogy mivel a hivatalos szervek teljesen elszoktak az őszinte tényfeltáró hangtól, a megjelenést követő egy hónapon belül Hargita megyében megtiltották a kötet forgalmazását, a szerzőket "kiátkozták", az évek óta működő Etnológiai Kört betiltották.

Szabó Zsolt

Népi kultúra – népi társadalom. Folclorica et ethnographica.

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve XIV. Szerkesztette: Kósa László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 451 l.

A kiadói munka lelassulása miatt a korábban még évente, majd két évente megjelenő évkönyv hosszabb szünet után látott napvilágot. Így kissé kérdésessé válik eredeti feladata, az akadémiai intézeti munka eredményeinek publikálása. Hiszen három jeles szerzője, mindannyian a tudományok doktorai, nem érte meg, hogy tanulmányát nyomtatásban lássa viszont (Bodrogi Tibor, Tárkány Szücs Ernő, Takács Lajos). Egyébként a kötet változatos képet nyújt a vezető magyar néprajzkutatói intézmény munkájáról. Alig akad tartalmában egy-két írás, amelyet tematikailag egymás mellé lehet sorolni. Mind tárgyválasztásban, mind módszerben szerteágazó a Kutatócsoport munkatársainak és néhány külső szerzőnek az érdeklődése.

Bodrogi Tibor (Morgantól Godelierig: a rokonság kutatása) Morgan-monográfiájának egy fejezetét adta közre, képviselvén a tudománytörténetet és az etnológiát. Az etnológiához közelít etnogenezis vizsgálatával Veres Péter (A magyar nép

kialakulása és korai etnikus története), egyúttal a történetírás és a néprajz kapcsolatát is reprezentálja. Két dolgozat klasszikus tárgyi néprajzi fölfogású, ám az egyik csupán egyetlen jelenségre figyel (Takács Lajos: A talajelőkészítés egyik hajdani, speciális formája: a felturítás), a másik viszont tipológiai tanulmány (Selmeczi Kovács Attila: Kézimalmok a Kárpát-medencében). Tárkány Szücs Ernő ugyancsak tipológiát készített jogtörténeti, jogi néprajzi aspektusból (A jószágellenőrzés égetett jeleinek regionális rendszere Magyarországon). Elméleti érdeklődésű Tüskés Gábor és Niedermüller Péter tanulmánya. Míg azonban az előző (A protestáns közösségek népi kultúrájának néhány kérdése) egy alig vizsgált területet pásztáz, a másik (Irányzatok és módszerek a néprajzi szokáskutatásban), címének megfelelően, kutatástörténet felé tájékozódik, és első lábjegyzetében egy monográfia bevezető, önmagában is megálló részének jelöli a szerző. Kunt Ernő egy Magyarországon korábban ismeretlen kutatási ág bemutatásával jelentkezik (A fénykép a parasztság életében. Vizuális-antropológiai megközelítés). Gazdagon illusztrált írása mezőkövesdi anyagot dolgoz föl. A következő négy tanulmányt összeköti, hogy túlnyomólag "jelenkutatás" a tematikájuk. Kiss Mária változástesztet végzett, egyben a magyarországi nemzetiségekre vonatkozó ismereteket is gyarapította (A szokásformák állandósága és változékonysága a Pest megyei délszlávoknál). Kríza Ildikó egy hosszabb egyesült államokbeli tanulmányút eredményeiből egyidejűleg a magyar emigrációkutatások gyér számát szaporítja (Ünnepek és hétköznapok az amerikai magyarságnál). Hop-pál Mihály egy 1974-es kisterenyei (Nógrád m.) lakodalom szemiotikai elemzését végezte el (Technika és rítus. Egy lakodalom jelrendszere). F. Nagy Géza a Kutatócsoport egyik korábbi jelenvizsgálatának keretében készített tanulmányt (A párválasztás Varsányban). Végül Pogány Mária dolgozata (Az ipari szakmák, a közép- és felső szintű tanulás hatása a falusi életforma változásában. Tiszaigar, 1945–78) inkább a szociológia, mint a néprajz tárgykörébe tartozik.

K. L.

Népművészeti örökségünk. A tárgyi néprajz Békés megyei emlékeiből.

Szerkesztette Gecsei Lajos. Békéscsaba, 1987. 222 l. (Fekete Könyvek kultúrtörténeti sorozat 10.)

Magyarországon jól ismert a Kner Nyomda nagy múltja, és az, hogy a mai Békés megye több helységében található üzemei. A Kner Vállalat 1973 és 1979 között *Békés megye néprajza* címmel miniatűr könyvekkel kedveskedett a gyűjtőknek. Ezek könyvüzemi forgalomba nem kerültek, a Hungarológiai Értesítőben sem ismertették őket, mert önmagukban inkább érdekességként, s nem tudományos vagy művészi teljesítményként voltak értékelhetők. Témájukat külön-külön egy-egy kisebb tárgykörből választották. Az apró képeket rövid írás kísérte. Másként hat a kis könyvek anyaga összegyűjtve, együvé szerkesztve, az illusztrációk fölnagyítva a "Fekete Könyvek" címet viselő Békés megyei kultúrtörténeti sorozat önálló köteteként. Értéke elsősorban képanyagában mutatkozik meg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az alcím, amely szerint a könyv Békés megye tárgyi néprajzának népművészeti

örökségét mutatja be, nem egészen pontos. A kötet összeállítói túlnyomórészt a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum és a budapesti Néprajzi Múzeum tárgyaiból válogattak. Ezeken kívül Koppány János tótkomlói magángyűjtő és az orosházi Szántó Kovács János Múzeum kollekciónak, valamint meg nem nevezett kisebb magángyűjteményből láthatunk tárgyakat. Hiányzik például az ország egyik legrégebbi múzeumának, a gyulainak az anyaga, s ugyanígy hiába keressük a kisebb békési, szeghalmi, szarvasi stb. múzeumok népművészeti darabjait. A pontossághoz hozzátartozik, hogy a budapesti és a békéscsabai múzeumok a mai Békés megye egész területéről őriznek beletárolt tárgyakat s így – noha a kötet képein zömmel békéscsabai és tótkomlói népművészet látható – a bemutatás köre viszonylag széles, kiterjed a mai Magyarország nyelvileg, nemzetiségileg s talán kulturálisan is legösszetettebb megyéjének majdnem egészére. A válogatók szándéka eredetileg is a szép, a mutatós tárgyak egybegyűjtése volt, a kötet megtartotta ezt az arcél. Kerámia, szöttek, festett bútorok, hímzések, pásztortárgyak, egyéb faragványok (háztartási, háziipari eszközök) sorakoznak a szöveg között összesen tizenkét fejezetben. A hét szerző közül mindössze ketten élnek a megyében, egyikük műgyűjtő. A budapestiek túlsúlyát a budapesti Néprajzi Múzeum anyagának bemutatása indokolja, egyúttal azonban a megye néprajzos muzeológus szakember-ellátottságáról is árulkodik. A kis írások népszerű hangvételűek, színvonaluk igen változó. Ennek ellenére mégis tartalmaznak új ismeretet, mert tárgyakban többségük első közlés, vagy előzményre alig támaszkodhatott.

Kósa László

Novotny Tihamér: Első világháborús katonaemlékek.

Antropológiai és művészetszociológiai vizsgálat. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987. 228 l.

A szerző mindjárt a bevezető sorokban pontosan megjelöli könyvének célját: "... egy sajátos történelmi helyzeten keresztül mutassa be a századfordulóra erősen uniformizálódó mindennapi kultúra és a megszűnni látszó hagyományos népművészet párharcát". A sajátos történelmi helyzet adott volt: a földrészt átfogó első modern háború. Ennek időszaka egybeesett Magyarországon az ipari tömegtermelés mindennapos használati tárgyainak széleskörű elterjedésével. A katona- és a hadifogoly-élet különleges körülményei, a hazától való nagy távolság, a polgári életbe való visszatérés gyakran igen messze eső realitása, az állandó életveszedelem olyan művészkedési-önmegvalósítási hajlamokat, egyben szórakozási formákat hívtak elő az emberekből, amelyekkel a "civil" életben nem, vagy alig találkozhatunk. Az "alkotók" nem hivatásos művészek voltak. A világháború története a közelmúltban még eleven élményként élt, résztvevőinek utolsó nemzedéke az utóbbi évtizedben hunyt el, de emlékanyagukat, tárgyaikat családjuk nagy számmal őrizte meg vagy őrzi. Az utóbbi felsorolt körülmények is indokolták a vizsgálat elvégzését.

Két nagy területe – a már említett – front és a hadifogság. Mindkettő előhívta az emberekből azt a törekvést, hogy addig szokatlan, új helyzetüket otthonosabbá,

egyedivé tegyék. Ezért igyekeztek fedezékeiket, barakkjaikat tetszetősen berendezni. Így keletkeztek a legkülönfélébb ötleteket megtestesítő emléktárgyak. Anyaguk többnyire a környezetből, rendszerint addig erre a célra föl nem használt tárgyakból (pl. elhasznált harcászati eszközök) került ki. Sok volt köztük a játék, az ajándékcéllal készült darab és az ereklye, azaz szomorú események, elhalt bajtársak, csodálatos megmenekülések emlékére fabrikált tárgy. Az emberek a fogságban ráértek türelműveg készítésére. Szükségletük volt a kezdetleges hangszerek, képek, szobrok előállítására. A front-fogság kettősség tiszta képletét a könyv szerkezetében némileg megzavarja a háborús amatőr fényképezésről szóló fejezet, jogosultsága – mint önkifejezés és megörökítés – azonban vitathatatlan. Dokumentumértéke pedig igen magas. Mindkét nagy területet érinti az újságkiadás-készítés és a képes levelezőlapok előállítása, melyek ugyancsak sajátos tevékenységi formáknak bizonyultak.

A szerző nagy mértékben támaszkodott a korabeli sajtóra, amely nem sokkal a háború kitörése után már fölfedezte, hogy a harctéri művészkedés bemutatását olvasói szívesen fogadják, egyúttal alkalmas a véres események időleges feledtetésére is. A kötetben 119 fényképes ábra (sok közülük több képet foglal magában) található. Jórészüik a korabeli sajtóból származik. A bemutatott tárgyak jelentékeny hányada pedig köz- és magángyűjtemények tulajdona. Továbbiakban vonalas rajzok is segítik a szemléltetést a különben szép kiállítású, egyedi tipográfiai munkát képviselő kiadványban. Említésre méltó a hatalmas jegyzetanyag, valamint a rövid német és angol összefoglaló.

Kósa László

Nyitott kapuk. A Maros, Nyárad és Kis-Küküllő vidékének faragott kiskapui. Fényképezte Kútvolgyi Mihály. Az utószót írta Péterfy László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 168 l.

Kútvolgyi Mihály fotóalbuma egy néprajzilag eddig kevésbé ismert vidékre, Marosszékre kalauzol. Mint korábbi néprajzi tárgyú munkáiban, ebben is fatárgyakat mutat be. Ezek fekete-fehér fényképezése manapság, a színes fényképezés nagy előretörése idején nem föltétlenül hálás feladat. Jó megvilágítás szükséges, hogy a felületre eső fény kiemelje a formát, illetőleg a síkban kifaragott motívumokat. A múzeumba került daraboknál kisebb a gondja a fotóművésznek, hiszen a beállítást nem gátolják olyan nehézségek, mint a szabadban, ahol a súlyos és rögzített faalkotások sok időt, türelmet, jártasságot igényelnek.

A köztudat a székelyföldi kapukról hallva, mindenekelőtt a magas, külön szekér- és gyalogbejárós, de egy fedél alá foglalt, galambbugos nagykapukra gondol, amelyeket közkeletűen székelykapunak hívnak. Ezúttal azonban nem ezekről van szó, hanem ahogyan a kötet utószavában Péterfy László találóan írja, a "szerényebb testvéréről", "a fedeles kötött kiskapuról". A korábbi néprajzi szakirodalom eddig elsősorban Kalotaszegen ismerte ezt a formát. A marosszéki kapuk nem kevésbé művésziek, mint a kalotaszégiek. A részleteket és a teljes objektumokat bemutató fényképek sok meglepetést és szép élményt szereznek mind a szakembernek, mind

az egyszerű érdeklődőnek. Kút völgyi összesen százhuszonkét képet közöl, köztük néhány lakóépületet és templomot is ábrázol. Aki végiglapozza a könyvet, méltán úgy érezheti, hogy egy sajátos, talán ötven, talán nyolcvan évvel korábbi falusi világgal találkozott, megismeri annak építő, elsősorban áctechnikáját és valamelyest hangulatát. Pedig – amint ezt Péterfy László utószava hangsúlyozza – az utolsó percekben örökítette meg a fényképezőgép a marosszéki kiskapukat. Az a világ, amelyhez tartoztak, már a fényképezés idején sem létezett, csak maradványait lehetett föllelni. Az elvándorlás, a városba költözés és a régi házak átalakításának természetes folyamata a legutóbbi évtizedekben sok régi kiskaput tüntetett el. A megmaradtak között is sok a romlatag, hiszen vagy elhagyott épületek előtt állnak, vagy idős emberek portáját őrzik. Az enyészet és az elmúlás nyomai így rákerültek a fölvételekre is, hirt adva a máról, szociográfiai értékük is van. Péterfy László, akinek szülőföldje a Küküllő-menti táj, a kísérő szövegben megkísérli a motívumok távoli múltba vesző eredetét megfejteni. Rámutat az erdélyi reneszánszig, a fejedelmi udvarokig visszanyúló szájakra, és kiemeli a névről alig ismert egykori mesterek nagy tudását.

Kósa László

Oláh Andor: Zöld varázslók, virág-orvosok.

Népi gyógynövényismeret Békés megyében. Békés Megyei Tanács, Békéscsaba, 1987. 212 l.

A természetes gyógymódok iránt az utóbbi években megnövekedett érdeklődést kihasználva, Oláh Andor sorozatosan bocsájtja ki ilyen tárgyú könyveit. Ezúttal orvosi működésének korábbi színterén, az 1950-ben kialakított Békés megye területén gyűjtött gazdag népi gyógyászati anyagot adja közre. Bevezető tanulmányában a szerző a "népi fitoterápia" szemléleti alapjának öt összetevőjét különbözteti meg: 1. panacea tan ("mindenről jó"); 2. a vértisztítás elve; 3. az analógiás gondolkodás; 4. a gyógyítás kozmikus erőterbe helyezése; 5. a természetesség elve. Megálapítja, hogy a népi gyógynövényismeret archaikus gondolkodásmódot tükröz, de maga a tudás nem mechanikusan adódik át, hanem a tapasztalattal állandóan szembeesül. Ez a megfigyelés – tehetjük hozzá – valóban fontos a néphagyomány életének általános fölfogásában is, hiszen a továbbadásnak többnyire akkor van létalapja, ha a közösségnek szüksége van a hordozott kulturális javakra és elemekre. A népi gyógyászatban mindezt az nyomatékosítja, hogy a gyógyulás bekövetkezése vagy elmaradása minősíti az alkalmazást, vagyis képviseli a szelekciót, akár élet és halál határán is.

Oláh Andor szerint a népi fitoterápia az orvostudomány számára több szempontból is kutatásra méltó: bővítheti a gyógyszerkincset, megfigyelései támpontot nyújthatnak a hatóanyag szempontjából legkedvezőbb gyűjtési időponthoz, frissíthetik az orvosi szaknyelvet és teszi hozzá: "az archaikus gondolkodásmódot se nélkülözheti a ma tudósa". A szerző bevezető tanulmánya érdekes vegyülése az orvosi szakismereteknek, a lejegyzett szájhagyománynak és a nemzetközi népi gyógyászati,

természetes gyógymóddal foglalkozó irodalomnak. Mindezt gyakran illusztrálja szép-irodalmi és etnográfiai példákkal.

A kötet legterjedelmesebb részét, valóságos tartalmát a *Gyógynövények A-Z-ig* címet viselő, lexikon formában elrendezett adattár alkotja. Háromszázhuszonnyolc tétel szerepel benne. Ezekből negyvenhatot alkalmaztak leggyakrabban a Békés megyeiek, közülük is legsűrűbben a fok- és vöröshagymát, a tályoggyökeret és székfüvet, izületi, emésztőszervi, légzőszervi és bőrbetegségekre.

A könyv filológiai mellékletei alapos munkáról tanúskodnak. Táblázatokba rendezve sorakoznak a növények népi, szaknyelvi és latin rendszertani nevei. Terjedelmes tárgymutatót is találunk. Az adatközlők nevét, életkorát, foglalkozását ugyancsak külön fejezetben adja közre a szerző.

Kósa László

Páll István: Szabolcs megye népi építkezése a XIX. század közepén.
Szentendre, 1987. 147 l. (A Magyar Népi Építészeti Archívum Kiadványai 2.)

A monografikus igényű feldolgozás alapjául az 1840-es évek közepén készített azon megyei összeírás szolgál, amelyet a tűzkármentesítés okán rendelték el. A hatalmas méretű levéltári forrásanyag az egykori vármegye másfél száz településének teljes körű építkezési adatait felöleli. A szerző a rendkívül értékes adatbázis tematikai rendszerezésével olyan rekonstrukciós vizsgálatokat végzett el, amelyekben számszerűen is értékelheti az építkezési technikákat, az egyes változások arányait, elterjedtségét az adott időszakban. Több esetben sikerült elkülönítenie a különböző társadalmi rétegek építkezésének sajátosságait, így módja nyílt az azonosságok és különbözőségek kimutatására.

Legtöbb adat a lakóházakról áll rendelkezésre, aminek alapján pontosan rekonstruálhatóak az egyes épülettípusok, a falazat, a födémszerkezet és a tetőhéjazat, az alaprajz és a füstelvezetés. Ez időben a tipikus lakóház sárból vagy vályogból épült, szarufás szerkezetű, náddal fedett nyeregtetővel rendelkezett, a szabadkéményes füstelvezetés és a szobai kandalló alkalmazása jellemezte. Gazdag ismeretanyag tárul fel a gazdasági építményekről is: az összeírásokból egyértelműen kitűnik, hogy az *ól* a szarvasmarha, az *istálló* a lovak elhelyezésére szolgált. A *tüzelősolak* használata ez időben még számottevő a tiltások ellenére is. A földművelés épületei között legelterjedtebbek a csűrök voltak, ebben a német telepések jelentős szerepet játszottak. A szemes gabona tárolására a vermek mellett megnőtt a szilárd falú gabonátárolók és a kamrák használatának aránya, számottevő a kukoricagórék alkalmazásának mérete. Külön fejezet ad képet az ipari épületekről, melyek közül a malmok a legjelentősebbek. Ezek túlnyomóan szárazmalmok, egy részük olajütő berendezéssel is rendelkezett. Jelentős létesítményként működtek a pálinkafőzők, valamint a sa-létrom- és szódafőző házak.

Selmeczi Kovács Attila

Petánovics Katalin: Vállus. Egy summásfalú néprajza.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 364 l., 75 t. (Néprajzi tanulmányok)

A Balaton közelében meghúzódó zalai kisközség néprajzi monográfiája több vonatkozásban is mintaeértékű: egyrészt az utóbbi évtizedekben gombamód szaporodó falumonográfiái feldolgozások számára nyújt követendő példát; másrészt a mezőgazdasági bérmunkásság életének kutatásához mindeddig kevésbé vizsgált területről járul hozzá, mégpedig tematikai és módszertani szempontból egyaránt figyelmet érdemlő módon.

Petánovics Katalin négy év alatt gyűjtött impozáns méretű helyszíni adatait és levéltári anyagát olyan élő teljességgel, belső látásmóddal szólaltatja meg, amely követi a szociográfiai irodalom legnemesebb hagyományait, egyben érvényesíti a szaktudományos feldolgozás legszigorúbb követelményeit. A szerző szavait idézve: "a jelen kötet arra vállalkozik, hogy egy olyan falu életét kövesse nyomon az évszázadok, az évszakok s az emberi élet folyamataiban, amelyet urai zsellérségre, földtelenségre, kiszolgáltatottságra szántak. Megkíséreltem megrajzolni azt az utat, amely megtelepedésüktől kezdve kikerülhetetlenül vezetett az agrárszegénység egyetlen tömeges munkalehetőségébe, a summásfalba. Követtem őket mindenhová, születésüktől kezdve halálukig: ki a földekre, a summásmunkára, családi- és közösségi ünnepeikre. Meghallgattam meséiket, dalaikat, történeteiket, s megértettem, miért lettek óhatatlanul mások, mint azok a parasztok, akik életük nagy részét, vagy egész életüket szülőfalujuk szűkebb térségében élték le."

A 18. század végén a többségében német ajkú lakossággal újjátelepített falu település- és gazdaságtörténeti vizsgálata a közép-dunántúli irtástelepülések nehéz sorsát tárja elénk. A túlnyomóan törpebirtokos és nincstelen lakosság alkalmi bérmunkából, részesaratásból tartotta fenn magát. A sajátos életformát a gyermekek munkába nevelődésétől a mezőgazdasági munkaformákon át a legkülönbözőbb kenyérkereseti lehetőségekig kísérhetjük nyomon. Ennek a sajátos kultúrának teljesebb megismertetését szolgálja a ház- és lakáskultúra, valamint a táplálkozás bemutatása, végezetül a társadalmi viszonyok, a családi körülmények, illetve az életforma változásának felidézése. A monográfiához részletes tárgymutató és gazdag fényképanyag csatlakozik.

Selmezi Kovács Attila

Polner Zoltán: Jegykendő a forgószélben.

Csongrád megyei boszorkánytörténetek. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1987. 99 l. (Csongrád megyei könyvtári füzetek 18.)

A szerző hosszú évek óta gyűjti Csongrád megye népi hitvilágának emlékeit. Néhány "felfedezés számba" menő kisebb adatközlés után, most a mai népi hitvilág egyik leggazdagabb és legelevenebb területéről, a boszorkányhitről nyújt igen sokoldalú beszámolót. Kötete 119 hiedelemtörténet szövegét tartalmazza nyelvjárási közlésben. A szövegek formai-tartalmi szempontok alapján vannak csoportosítva.

Például: a boszorkány embert ront, elcseréli a gyermeket, állatalakban embereket ijesztget stb. A történetek kisebb része a boszorkányjárás és a rontás elleni praktikák alkalmazását meséli el.

K. L.

Ráduly János: Mikor a szolgának telik esztendeje.

(A kibédi gazdai szolgák életéből.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1987. 291 l.

A maga nemében páratlan eredményt ért el a folklorista Ráduly János: alig két évtized alatt, amióta a Kis-Küküllő menti Kibéden tanít, olyan mérhetetlenül gazdag népköltészeti anyagra bukkant ebben a marosszéki faluban, hogy több tanulmányát leszámítva, szűk másfél évtized alatt közzétett egy balladakötetet, egy balladaénekes személyi monográfiáját, három népmesekötetet, és most legutóbb a kibédi szolgálóélet monográfiáját.

A kötet elé írott részletes bevezetőjében a szerző áttekinti az idevonatkozó magyar néprajzi szakirodalmat, különös tekintettel az erdélyi történelmi kutatásokra. (Elsősorban Imreh István és Egyed Ákos munkáiból idéz székelyföldi előzményeket, társadalomszerkezeti vizsgálatok tanulságait.)

A húsz egykori szolga vallomásának dokumentumfedezetével hiteles, meggyőző képet rajzol a szerző a társadalomtörténet közelmúltban lezárult fejezetéről. A szolgasors mint létforma sajátos társadalmi–művelődési–gazdasági kereteit vizsgálva részletesen tárgyalja a szolgaság eredetét, a szolga- és gazdastátust, a munkaadó és munkavállaló feladat- és jogkörét, a gyakran elviselhetetlen helyzet elleni lázadás formáit, a szolgotársadalom sajátos világát. Az 1981 decembere és 1984 augusztusa között lejegyzett szolgavallomások tulajdonképpen mélyinterjúk, amelyekből a szerkesztés során kimaradtak a kérdések, illetve az emlékeket előre megbeszélte szempontok figyelembevételével kronologikus rendben mondták hangszalagra az egykori szolgák. Ilyenformán ezek a vallomások alapanyagául szolgálhatnak ezutáni társadalomnéprajzi kutatásoknak is, hiszen a két világháború közötti időszakból a még hagyományosnak tekinthető falusi közösség mindennapjai tárulnak fel. Alulnézetből, a szolgák szemléletét, élményvilágát rögzítik e visszaemlékezések, úgy, hogy a népi elbeszélés sok-sok íze, zamata bennük van.

Külön fejezetben adja Ráduly János a húsz vallomástevő rövid életrajzát is azzal a bevallott céllal, hogy ezek alapján némi tájékoztatást kapjon az olvasó, merre is kanyarodott az egykori szolgalegények életútja. A kötet végére illesztett helynévjegyzék és tájszójegyzék hozzásegíti az érdeklődőt, hogy térben elhelyezhesse, illetve jobban megérthesse a vallomásokat.

Szabó Zsolt

Ratkó Lujza: Mesék, mondák Biriből.

Nyíregyháza, 1987. 235 l. (A Jósa András Múzeum kiadványai 24.)

Biri Szabolcs megyei kisközség Nagykálló szomszédságában. Középkori eredetű, de az újkorban csupán 1922 és 1978 között volt önálló közigazgatási egység. A XVIII. század végén nagyobb számú román jobbágyot telepítettek ide a Kállayak, akik később megmagyarosodtak, de az eredetet a helység lakosságának túlnyomólag görög katolikus vallása ma is tanúsítja.

A rövid bevezető vázlatosan tájékoztat Biri múltjáról és a községben folyt népköltési gyűjtésről. Egyik helyen három adatközlőnek tulajdonítja a kötet anyagát, néhány oldallal később tíznek, és ismerteti életrajzi adataikat. Ezután következik a nagyrészt Ratkó Lujza által lejegyzett 101 szöveg. A közelmúltban történt gyűjtés a szakirodalomból ismert módon reprezentálja a mai magyarországi epikus folklór-tudást arról a vidékről, ahol a népmesemondás szokása legtovább eleven maradt. Egymás után sorakozik 17 tündérmese, 8 legendamese, 7 novellamese, egy tréfás mese, két hazugságmese, egy anekdota, 64 hiedelemmonda. A szövegek után bő népmesekutatói szakirodalomjegyzéket és a típusszámokat is tartalmazó jegyzetet találunk. A kötetet kilenc Biriben készült fénykép egészíti ki.

K. L.

Rózsafiú és Tulipánleány. Kalotaszegi népmesék.

A meséket az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény V–VI. kötete alapján (Budapest 1943) közzétette Kovács Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 253 l. (Mesék, mondák, történetek)

Új sorozatot indít el útjára a kiadó ezzel a kötetel, azzal a céllal, hogy prózai népköltési alkotásaink legjavát mutassa be egy-egy tájegység jellegzetes nyelvjárásában. Hiteles népköltési szövegek közlésével tudományos céloknak is eleget tesz, de elsősorban a gyermek, az általános iskolákban tanulók révén igyekszik visszacsatolni népköltészetünk remekeit műveltségünkbe.

Közel ötödfél évtizeddel ezelőtt, 1943-ban jelent meg *Kalotaszegi népmesék* címmel 96 mese Kovács Ágnes ketesdi gyűjtéséből. Ezek legjavát válogatja ki a gyűjtő és munkatársa, Lengyel Orsolya, szám szerint 25 mesét, s a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában levő kéziratból még ötöt. Így is kereken száz mese marad még közvetlenül az 1941-es gyűjtésből.

A kötet végére illesztett *Mesemondás egy kalotaszegi faluban* címet viselő utószóban Kovács Ágnes részletesen eligazítja az olvasót a mesék gyűjtésének, kiadásának körülményeiről, a mesemondók szűkebb és tágabb pátriájáról, meséik jellemző vonásairól, valamint a kötetben közreadott mesék csoportosításának szempontjairól.

A viselete, hímzése, fafaragása majd népzenéje és néptánca révén híressé ismertté vált Kalotaszegre Ortutay Gyula küldte ki tanítványait, Kresz Máriát és Kovács Ágnest (aki maga is, sztánai illetőségű lévén, kalotaszeginek számított), hogy

jó mesemondókat keressenek az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozata számára. Kresz Mária Sárváron, Kovács Ágnes pedig Ketesden próbált szerencsét. A mesék szempontjából Ketesd bizonyult alkalmasabbnak, e falu lakói a cséplőgép és a kőműves munka mellett pihenőidőben szép mesékkel szórakoztatták társaikat. A Bánffyhunyadtól öt kilométerre fekvő alig 500 fős faluban még 1941-ben is élő volt a mesemondás, mesehallgatás szokása, főleg a kukoricafejtés kínált alkalmat a felnőtteknek is, hogy meséljenek egymásnak, egykori iskolatársaknak, katonacimboráknak vagy hadifogságbeli sorstársaknak. Értelemszerűen e jellegzetesen férfi-összejövetel volt a leggyakrabban kerete a régi, szép, hosszú tündérmeséknek. Az asszonytársadalom ritkábban szórakoztatta magát mesével, gyermekek is csak kivételes alkalmakkor vettek részt a felnőttek mesealkalmain. Szülők, nagyszülők jutalmul, altatóul vagy pihenésképpen meséltek a gyermekeknek is.

A ketesdiek csodálatos mesevilága, a gyűjtés során megismert kiváló képességű mesemondók (Mihály Márton korpos, Kovács István kokas, Máté György bálint) személyisége egy életre elkötelezte a magyar népmesék kutatásával az akkor másodéves egyetemi hallgató Kovács Ágnest. Van valami jelképes, sorsszerű is abban, hogy nemzetközi hírű szakemberként visszatér élete alkonyán első "szerelméhez", a kalotaszegi ketesdiek csodás meséinek világához. S ha annak idején a pályája elején álló filozopter a tudományos világgal akarta megismertetni szűkebb hazája népmesekincsét, a mesék javának újraközlésével a mai gyermekek jóval népesebb táborának kínál élményt, szórakoztató és továbbmesélésre alkalmas olvasmányt.

Szabó Zsolt

Salamon Anikó: Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.

Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Mohay Tamás. A bevezető tanulmány Dömötör Tekla munkája. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. 265 l.

A mostoha természeti környezet hallatlanul kemény munkára szorította a Keleti-Kárpátok Gyimesi-szorosának lakóit. Fő megélhetési forrásuk mind a mai napig a havasi állattartás és fakitermelés. A földrajzi elzártság nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy a legutóbbi időkig színes népi hagyományt őrizhessenek meg. Ez a hagyomány azonban már viszonylag ismert a magyar népi kultúra kedvelőinek körében, mert éppen egyik reprezentáns területéről, a népzenéről századunk első felében hírt adott a fonográfjával ide is eljutó Vikár Béla. A viaszhengerre került dallamok egy részét Bartók Béla jegyezte le, akinek műveiben föl-fölhangzik egy-egy gyimesi népzenei idézet. A közelmúltban Kallós Zoltán és Martin György gyűjtéseinek köszönhetően a táncház-divat hullámain a gyimesi táncok is széles körben ismertté váltak.

Ugyanezt nem lehet elmondani a könyv tartalmáról, a mondákról, ráolvasásokról, imákról. A gazdag anyag ellenére sajnálatosan torzóban maradt gyűjtemény ez. (Összegyűjtőjét, Salamon Anikó kolozsvári folkloristát korai, tragikus halála akadályozta meg a befejezésben.) A szövegek többségükben műfajként rendeződtek el, a műfaji csoportokon belül tematikai alcsoportokat találunk. Az eredetmon-

dák komoly vagy tréfás formában a világ dolgainak származásával foglalkoznak. A történeti mondák közt föltűnik Szent László, Mátyás király és a csíki székelyek által meggyilkolt bíboros fejedelem, Báthory András alakja. A legnagyobb csoportot azonban a hiedelemmondák képezik. Ezek sorában foglalnak helyet olyan természetfeletti erejű vagy emberfeletti tulajdonságokkal bíró lények, mint a boszorkányok vagy a szépasszonyok, a halottlító, a tudós molnár, sárkányok, kígyók, varázsos tehetségű kígyó és méh. Az erdei emberek tudni vélnek a különös életű vadleányról vagy a vademberről. Ezek mellé kerültek a kincsmondák is. A legendák, a vallásos tárgyú egyéb elbeszélések, a ráolvasások és az imák minden bizonnyal középkorias hangulatot idéznek föl az érdeklődőkben. Megfogalmazásuk, nyelvezetük igen archaikus. Műfajon kívüli csoportba sorolta a kötet gondozója azokat a szövegeket, amelyekkel a gyimesiek a Napnak, a Holdnak és a szívárványnak köszönnek. A hangulatban a tartalomhoz jól illeszkedő művészi illusztrációkat Nagy András, a könyv tervezője készítette.

Kósa László

Sej, Szada falu... Néprajzi olvasókönyv.

Gyűjtötte és szerkesztette Cziberéné Szitó Mária. Szada Községi Tanács–Székely Bertalan Általános Művelődési Központ, Szada, 1987. 291 l.

A kiadvány kettős célú: számba venni és visszatartani a helyi népi kultúrát. Létrehozója a néphagyomány szeretetétől ösztönözve több mint egy évtizeden át a szadai hagyományörző csoportok mintegy 150 tagjától jegyezte le anyagát. Az anyag elsősorban folklórműfajokat, jeles napi szokásokat, a különböző munkák leírását öleli föl. Elrendezése a naptári évet, illetőleg az évszakok váltakozását követi. Történetileg nagyjából a századfordulóig nyúlik vissza. A néprajzi adatközléseket a község történetére vonatkozó források, visszaemlékezések, rövid összefoglalók teszik változatossá. Számos rajz, dallam, fénykép, köztük Gönyei Sándor két világháború között készült, muzeális értékű felvételei illusztrálják. Külön színelőadások, bár az eltérő műfaj és a színvonal miatt vitatható, hogy egy helyi költő, Petrák János verseit is közli.

K. L.

Szabadfalvi József: Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról.

Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1987. 232 l. (Borsodi Kismonográfiák 25.)

Kötete megjelenésekor a szerző már másfél évtizede vezette a miskolci Herman Ottó Múzeumot és a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei múzeumi igazgatóságot. A múzeum névadója gyermekkorától egészen haláláig erősen vonzódott a Miskolccal szomszédos Alsóháromhoz, s így mind a városban, mind a megyében kialakult a kultusza. Szabadfalvi József ennek ápolását tevékenysége fontos területének tartja.

Vonatkozó cikkei, tanulmányai, beszédei, egyéb írásai olvashatók együtt ebben a gyűjteményben.

Az első rész darabjai szorosan kapcsolódnak Herman Ottó személyéhez. Egy részük alkalmi emlékezés, más részük életrajzi forrásközlés: Herman levelei Pósa Lajosékhhoz, Jászai Mari szerelmi levelei Hermanhoz, a fiumei nászút, a miskolci képviselőség dokumentumai, néprajzi munkásságának értékelése.

A kötet írásainak egy nagyobb csoportja a Herman Ottó Múzeumban és a megyei múzeumi szervezetben folyó muzeológusi és egyéb szaktudományi munka ismertetése, méltatása, kutatásszervezési elképzelések taglalása. Ide sorolhatók az elhunyt kutatók életrajzát ismertető és más kutatástörténettel foglalkozó dolgozatok is.

Végül egy harmadik nagyobb egység a múzeumigazgató Szabadfalvi kiállítás-megnyitó beszédeit tartalmazza, mintegy képviselve az életpályával járó feladatok egyik sajátos területét.

Kósa László

Szabadtéri néprajzi múzeumok Magyarországon.

Szerkesztette: Kurucz Albert, Balassa M. Iván, Kecskés Péter. Corvina Kiadó, Budapest, 1987. 296 l.

A világ első állandó szabadtéri néprajzi múzeumának, a stockholmi Skanzennek 1885. évi megnyitását előkelő sorrendben követte a budapesti 1896-ban. Ezt azonban hamarosan lebontották és a magyarországi szabadtéri múzeumok nagyarányú építése csak az 1960-as években, a hazai muzeológia és ezen belül a néprajzi muzeológia megerősödésével következett be. Ma már pontosan tudjuk, hogy az utolsó pillanatokban, mert mintegy két évtized alatt eltűntek azok az építmények, amelyek a szabadtéri múzeumok "berendezését" alkothatták. Jelenleg elmondható, hogy a megmentett egységek részben fölállítva, új helyükön megtekinthetők, részben eredeti helyükön maradvá, helyreállítva szolgálnak muzeális célokat, részben pedig lebontva és raktározva rekonstrukcióra várnak. A gyűjteménybe szállítható objektumok fölmérése, számszerű gyarapításuk lehetőségével együtt lényegében befejeződött. De nem teljesek még maguk a kiállított gyűjtemények, s valószínűleg évtizedek kellene ahhoz, hogy a ma érvényes tervek megvalósuljanak. Erről az állapotról ad teljes áttekintést a szerkesztőkön kívül még 19 szerző által írott könyv. Jellege szerint leginkább katalógusnak nevezhető, mert a bevezető történeti és módszertani fejezetek után földrajzi rendszerben mutatja be tárgyát. Az egyes szövegrészeket többnyire azok a szakemberek írták, akik tervezték a múzeumi egységeket, illetőleg a legnagyobb részt vállalták megvalósításukból. Központi helyen szerepel az országos gyűjtőkörű szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, utána a vele párhuzamosan épült és épülő nagyobb vidéki szabadtéri együttesek, a zalaegerszegi, a szombathelyi, a nyíregyháza-sóstói, a szennai és az ópusztaszeri. Végül *tájházak* cím alatt megyénkénti bontásban különböző típusú kis múzeumokról olvashatunk: eredeti helyükön rekonstruált épületek, néprajzi szobákkal berendezett parasztházak, népi ipari műemlékek stb. Amennyire igaz, hogy a kiadvány katalógus, annyira elmondható róla

az is, hogy országjáró kalauzként is használható. Valószínűleg hosszabb ideig érvényben lesz a kép, amelyet a hazai szabadtéri néprajzi múzeumokról nyújt. Képanyaga igen gazdag: rajzok, metszetek, alaprajzok, térképek, színes és fekete-fehér fényképek (köztük archív fölvételek) alkotják az illusztrációt.

Kósa László

Szabóky Zsolt: Nézd elméjüket az ács embereknek.

Fatornyok, fatemplomok Erdélyben. Szilágyi István tanulmányával. Artunion, Budapest, 1987. 71 t.

A famunkák fényképezése hálás művészi feladat. Erdély igen gazdag volt és gazdag még ma is egyházi vonatkozású monumentális faépítményekben. Ezeket Kós Károly, majd Debreceni László rajzai és metszetei nyomán kezdte megismerni a szélesebb magyar közvélemény. Föltűntek a két világháború közti, Erdéllyel foglalkozó kiadványokban a fényképek is. Hosszabb szünet után azonban csak most vehet kézbe díszes kiállítású erdélyi fotóalbumot az érdeklődő. Szabóky Zsolt fényképei a faanyag dekorativitásának kiemelése érdekében barna tónussal kerültek közlésre. A formák kontúrjait túlexponálással és túlhívással hangsúlyozta a művész. Függetlenül kisebb formátumban minden templomnak (41) megtaláljuk a teljes színes képét is. Ezek alatt sorakozik a rövid leírás, amelyből történetéről, építéséről, vallási hovatartozásáról kapunk eligazítást. Túlnyomólag református magyar és (volt) görög katolikus román építmények szerepelnek a kötetben, a néhány kivételt a szász evangélikus és unitárius magyar objektumok adják. Az egész albumot arányosan megírt tanulmány vezeti be. Szilágyi István munkája tájékoztat az erdélyi szakrális faépítészeti múltjáról, művészettörténeti és néprajzi szempontokat figyelembe véve. Szabóky Zsolt fényképeinek 1988–89-ben az a szerep jutott, hogy a hírhedt falurombolási terv kipattanása után a tiltakozások illusztrációiként, mozgósító látványként találkozhattunk velük.

Kósa László

Szacsvay Éva: Bábtáncoltató betlehemezés Magyarországon és Közép-Kelet-Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 195 l. (Néprajzi Tanulmányok)

A karácsonyi betlehemezések egy csoportjánál a kellékként hordozott betlehem belsejében rövid bábjátékot mutatnak be. Ezt nevezik bábtáncoltató betlehemezésnek. Szacsvay Éva könyve a karácsonyi betlehemes játék e sajátos változatának első magyarországi tudományos feldolgozása 19–20. századi adatok alapján.

Munkája két fő részre tagolódik: az elsőben a magyar bábtáncoltató betlehemezést vizsgálja: összefoglalja a témára vonatkozó eddigi kutatásokat; ismerteti a szokást, s annak magyarországi elterjedtségét, társadalmi és funkcionális kérdéseit, történeti rétegeit, valamint a játék kellékeit. A kötet második egységében a szerző felkutatja a bábos betlehemes játékokat a magyarokkal szomszédos népek

körében. Elemzi a cseh, lengyel, orosz, ukrán, belorusz, román változatokat és a német nyelvterület játékeit.

Összegzésként megállapítja: "A karácsonyi betlehemes játékok barokk kori kivirágzásának eredményeként terjedt el a 18. századtól kezdve Ausztria, Dél-Németország, Csehország, Lengyelország, Oroszország, Románia és Magyarország egyes területein a bábos karácsonyi betlehemezés." A szerző szerint a bábjátékosokra nagy hatással voltak a 19. század városi látványosságai. Összegzését pedig a következőkkel zárja: "Talán megállapíthatjuk, hogy a magyarországi karácsonyi betlehemes játékok bábjelenei a közép-kelet-európai népek 18–19. századi együttélésükben lelik eredetüket."

A kötetet példatár, 35 fénykép és irodalomjegyzék teszi teljessé.

Tátrai Zsuzsanna

Szathmári Károly: Csillag ragyog...

100 hajdúszóvátí népdal. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 141 l. (Folklór és etnográfia 33.)

Nem ismeretes, mi volt az a központi vagy regionális ösztönző erő, melynek hatására a múlt században Magyarország-szerte parasztkórusok alakultak. A tiszántúliak egyikét, a hajdúszóvátit 1887-ben egy református néptanító szervezte meg. Az együttes később többször föloszlott, majd újjáalakult, lassan világi szereplés felé tolódott el alapvetően egyházi beállítottsága. A két világháború között már rendszeresen részt vett dalosversenyeken, vendégszerepléseket vállalt, ugyanakkor helyi vallási ünnepségeken és műkedvelő előadásokon is föllépett. A második világháború után vállalati és termelőszövetkezeti támogatással működve érte el fénykorát. Fölvette Kodály Zoltán nevét és még nemzetközi szereplésre is vállalkozott. Mindezt az 1947 óta élén álló karnagnak, a kötet szerzőjének köszönhetette elsősorban az együttes. A centenárium ünneplése a karnagy helyi gyűjtésének kiadása, egyúttal a kórus történetének általa megírt vázlata található a kiadványban, melyet számos fényképdokumentum illusztrál. A kottával közreadott, de viszonylag elnagyoltan (nem részletezően) lejegyzett népdalok túlnyomó többsége a magyar népzene és népi líra új stílusrétegébe tartozó szerelmi-, katona-, pásztor-, betyár- stb. dal.

K. L.

Szekeres Gyula: Kerékgyártómesterség Hajdúböszörményben.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 86 l., 34 t. (Folklór és etnográfia 37.)

Az utóbbi évtizedek hazai néprajzi publikációinak sorában meglehetősen ritkán találkozhatunk a hagyományos mesterségek bemutatásával, részletes leírásával. Márcsak ezen ok miatt is öröndetes Szekeres Gyula szakdolgozatának közreadása,

még akkor is, ha az egyszerű adatközlésen nem lép túl, és a szerény terjedelmű könyv magán viseli a középiskolás önkéntes néprajzi pályázati dolgozatok minden jellemzőjét. (Ezért is tűnik furcsának az egyetemi oktatási és kutatási kiadványsorozatban való szerepeltetése.)

Ahhoz képest, hogy a szerzőt személyes indíttatás fűzi a témához: nagyapja fél évszázadon át készítette Hajdúböszörményben a szekereket, és módjában állt nemcsak a munkafogásokat megismerni, hanem a mesterség múltjába is betekintést nyerni, meglehetősen könnyen túlteszi magát a szakma bemutatásán, mellőzve a mesterség kitanulásának részletezését, a helyi kerékgyártóipar történeti alakulását, témavizsgálatának kutatástörténeti elhelyezését stb. Hasonlóan nehéz a helyi szekerek néhány jellemzőjét ismertető rövid fejezet hitelének elfogadása összehasonlító és bizonyító szakirodalmi adatok nélkül. A hajdúböszörményi szekérfajták számbavétele is zavarba hozza az olvasót – a tanulni vágyó egyetemi hallgatót pedig megtéveszti –, amikor a tipológiát a fatengelyű szekér címszóval kezdi, majd morfológiai alapon rendszerezi a további típusokat. (E témakörben alaposan kidolgozott tanulmányok és útmutatók jelentek meg, melyek felmenthetők volna a szerzőt ennek a fejezetnek a közreadása alól.) Ugyancsak félreérthető A kerékgyártó mesterek általános méretezései fejezetcím, amely csupán az iparosok által használt hossz mérték: a col és a sukk milliméterre való átszámítását adja.

A szerző valójában a szekéralkatrészek elkészítésének leírásánál talál magára: szemléletes rajzokkal kísérve a legapróbb részletekig tárja elénk témáját, amit megtold a talajművelő eszközök készítésének bemutatásával és a mesterség szerszámainak számbavételével. A kötetet egy helybeli gazdálkodónak a szekér használatáról szóló szövegek közlése, valamint mesterségszótár-szemelvény zárja.

Selmeczi Kovács Attila

Szolnok megye népművészete.

Szerkesztette Bellon Tibor és Szabó László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 441 l. (Népművészeti örökségünk)

A századelőn, 1907–1922 között jelent meg a Malonyay Dezső nevével fémjelzett, valójában nagylétszámú munkaközösség fáradozásának gyümölcse, *A magyar nép művészete* című dekoratív kiállítású sorozat öt kötete. Egészen mostanáig nem készült hasonló formátumú munka a magyar népművészetről. Ez a Szolnok megyei kötet ígéri a régi nagy teljesítmény alapos meghaladását. A sorozatot, amely megyénként haladva tervezi tárgyát bemutatni, Hofér Tamás szerkeszti, szerzői el-sősorban az adott terület szakemberei közül kerülnek ki. Fontos változás, lényegesen más körülmény ez a Malonyay-féle kötetekhez képest. Nemcsak a tudományosság korszakos fejlődése miatt, hanem azért is, mert a századeleji vállalkozás jórészt művészeké, rajztanároké, újságíróké volt, s hozzá nem értésük sajnos meglátszik a minőségén.

A Szolnok megyei kötet a terület múzeumainak tárgyi anyagát és a még helyszínen található emlékeket (építmények, sírjelek) mutatja be. Tizenhárom szerzője különböző tematikára osztva tárgyalja az anyagot. Ennek egy része az életmódot reprezentálja, pl. település, építkezés, lakás, viselet, gazdaság, más része anyaguk szerint közelít a tárgyakhoz, pl. vessző, gyékény, fém, agyag. Találunk technikát leíró fejezeteket is: hímzés, szőttés, csipke, és az életkor (gyermekjátékok), valamint a szellemi élet (vallás) ugyancsak helyet kapott az összegzés szempontjai között. Az anyagfelosztás egyenetlenségét a kezdő és a záró fejezetek igazítják ki. Az egyik Szolnok megye helyét jelöli ki a magyar néprajz térképén, a másik a megye népművészetének jellegzetességeit kísérli meg összefoglalni. Egyik feladat sem egyszerű, mert a mai Szolnok megye nem szerves történelmi fejlődés eredménye, nem is szabályos földrajzi határok alkotják, s nincsenek sem nemzetiségi, sem nyelvi szomszédságai, amelyek megkönnyítenék egységes néprajzi meghatározását. Ellenkezőleg: ismert, hogy a magyar nyelvterület talán legtisztábban magyarok lakta vidéke és mindenképpen nyitott. Talán mindezek, továbbá központi fekvése, a nyelvi peremektől való távolsága szülte azt a balhiedelmet, hogy néprajzilag érdektelen vidék. Hosszú ideig el is került a kutatás, mert itt valóban nem talált látványosan színes viseletet, lakásbelsőt, tarka ünnepi szokásokat őrző csoportokat, hanem inkább a polgárosultabb paraszti–mezővárosi kultúrát szemlélhette. Nem véletlen, hogy Malonyay és munkatársai – bár tervezték – alföldi kötetet nem adtak ki.

Ezeknek a szakmai, de a szélesebb közvéleményre is kisugárzó előítéleteknek tudatában valóságos "fölfedezés", a szakterületen járatos embernek is meglepetés a kötet. Tárgyait nem csak a mutatós darabok közül válogatták, hanem helyet kapott benne – a korszerű szemléletnek megfelelően – minden olyan objektum, amely esztétikai hatást kivált. Föltűnő a pusztaságok szomszédságában a fa hiánya. Ezt a vesszőfeldolgozás magas technikai foka pótolja, mégpedig elsősorban munkaeszközökön, például halászszerszámokon. Pásztorok kezén nagy jelentőséget kapott a fém és a csontmunka, ezek jórésze tudatosan díszesnek készült. A hagyományosabb népművészeti ízlést kielégítheti a pompás szűrhimzés és szörhimzéses párnák gazdag színösszetétele vagy finom árnyalata. Gyönyörködtető a provinciális klasszicista hatásokról tanúskodó építkezés. A monumentális fafaragást csupán a sírjelek, elsősorban a református fejfák képviselik. Minden területen igen nagy az iparosok által készített, népművészetinek minősülő, mert paraszti ízlést kiszolgáló, paraszti megrendelésre gyártott tárgyak aránya. A kötet szerzői részletes elemzéssel ismertetik anyagukat. Külön érték a nagyszámú szép és jó minőségű fénykép és rajz. Számuk együttesen 596, egyrészük színes fénykép. A könyvet részletes bibliográfia zárja le.

Kósa László

Sztrinkó István: Népi építészet a Duna–Tisza közén.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 133 l. (Studia folkloristica et ethnographica 22.)

Sztrinkó István kismonográfiája közel két évtizedes kutató- és feldolgozómun-ka összegzését nyújtja racionális tömörséggel, mégis monografikus teljességgel. A Duna–Tisza közének népi építkezési kultúrájáról – szemben a Tiszántúllal – mind-egyeddig meglehetősen kevés ismerettel rendelkezünk. Így ez a munka a hiánypótlás szerepén túl a további kutatások irányát is hivatott kijelölni.

A témafeldolgozás módja szembeötlő eltérést mutat a hasonló jellegű ösz-szegző munkák felépítésétől. A szerző elsőként az építészeti képet befolyásoló tényezőket elemzi, a természeti környezet, a 18–19. századi népességalakulás és migrációs kapcsolatok, a gazdálkodási struktúra és a különböző szabályren-deletek alapján. Az építőanyag és építési technikák rendszerezését a különböző falazatok szerint végzi el. Az alföldi sárépítkezésnek megfelelő formák között egy sajátos vázas falszerkezet, a *gömölyefal* helyi képződménynek számít. Ide sorolható a *réti mészkeő* lokális alkalmazása is. A lakóház tetőszerkesztésének technikai alakulását, a tetőfedés anyagának időbeli változásait a különböző épí-téstechnikákkal összefüggésben követhetjük nyomon másfél évszázad leforgása alatt. Az egykor jelentős foglalkozásnak számító nádazás sajátos eszközt alakított ki a *szorítófa* képében.

A tűzhely és a füstelvezetés történeti alakulásának vizsgálata alapján Sztrinkó István arra a következtetésre jut, hogy a Duna–Tisza közén a középkortól egységes-nek tekinthető a kéttüzelős lakóház, melynek szobai cserépkemencéjét a 17. század-tól a sárból rakott *banyakemence* váltotta fel. A füstelvezetés technikai megoldása, fejlődése meghatározó hatással volt a ház építésére. Az építőanyag és a tüzelőberendezés strukturális szerepének megfelelően a lakóház alaprajzi tagolódásának áttekin-tése zárja az anyagtárgyalást. A hagyományosan háromosztatú lakóház alaprajzi eltéréseit a 19. század második felében elszaporodó tanyaépítkezés, valamint a Kis-kunság módosabb rétegeinél a 18. század végétől a klasszicizmus hatására megjelenő tornácépítés divatja eredményezte. A kötetet gazdag illusztrációs anyag egészíti ki.

Selmeczi Kovács Attila

Takács Lajos: Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 227 l.

A gazdaságnéprajz művelője számára is meglepetést jelent Takács Lajos im-pozáns méretű példatára, több ezer adata, amelyet az Országos Levéltár 17–19. századi nagybirtok irataiból hüvelyezett ki és jól áttekinthetően rendszerezett. Elöl-járóban a határjelek különböző formáit és elnevezéseit sorakoztatja fel az ideiglenes fűcsomóból, nádkötegből, kőből emelt jeleken át a veremből, gyepűből készült ha-tárjelekig. A fák megjelölésének is rendkívüli változatossága terjedt el, melyek kö-zött különösen a kereszt ábrázolása számított népszerűnek.

Az egyes települések lakosságának igen nagy feladatot jelentett a jelek óvása, ezzel összefüggésben azok rendszeres felújítása, melyre évente két-három alkalommal is sor került. A jelek óvása érdekében gyakran titkos határjeleket is alkalmaztak (betemetett határkövet, fatönköt, vermet stb.), melyről csak a beavatottak tudtak. Ennek a határvillongások, perек idején volt jelentősége, amikor a határjelek elpusztultak, vagy az ellenlábások szándékosan áthelyezték. A határsértéseknek és a határ védelmezésének számos sajátos módjáról is hírt adnak az egykori feljegyzések. A szerző terjedelmes példaanyagot tárt fel a határjelek emlékezetbe rögzítését szolgáló eljárásokról, melyek között leggyakoribbnak számított néhány fiatal "megcsapatása", alapos megverése a helyszínen, hogy idős korában is emlékezzen a határjel helyére. Nagy teret kap a vizsgálatban a határsértésekkel kapcsolatos zálogvétel.

Terjedelmes anyagot tesz ki a határjárás és határfelújítás ünnepélyessé vált procedúrája, valamint az ez utóbbival kapcsolatos határviták, határperек, tanúvallomások felidézése. A határ védelmét szolgálták a szent jelek, elsősorban a keresztek és a szentek szobrai, a kutak, források, olykor kápolnák. Előfordult a határvonalon a temetkezőhely kijelölése is. Végezetül a hamis határjárások Isten általi büntetésének történeti adatai tanúskodnak a határjelek óvásának egyetemes és ősi jellegéről.

Selmeczi Kovács Attila

Új Mindenés Gyűjtemény 6.

Szerkesztette Balla Kálmán. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1987. 171 l.

Tudományos folyóirat, szakmai, anyanyelvi közlés lehetősége híján keletkezett a szlovákiai magyarok tudományos évkönyve, az Új Mindenés Gyűjtemény. A találó címválasztás egyfelől kifejezi a történeti folytonosságot (Mindenés Gyűjtemény – 1789–92, Komárom), másfelől lehetőséget nyújt többféle, egymástól olykor távoleső tudományágak művelőinek együttes megjelenésére. A hatodik kötet a sokféleség szemléletes példája. A korábbi kötetek néprajzi túlsúlyát itt a helytörténeti–helyismereti–néprajzi arcél váltotta föl. Kardos István tanulmánya igen részletes helyi terepismeret és nagyszámú forrás elemzése segítségével valószínűsíti egy eltűnt, középkori monostor helyét a Szilicei-fennsík északkeleti peremén. Címében ugyan műemléki vizsgálatot említ, de az építészettörténet mellett a nyelvtudomány, a történetírás, a régészet, a történeti ökológia egyaránt helyet kapott benne. Sándor Károly Léva céhtörténetét dolgozta föl eredeti iratok alapján. Figyelmet érdemel, hogy a magyar–szlovák nyelvhatár közelében fekvő város iparosainak zöme a múlt századokban magyar volt, írásbeli emlékeik is jórészt magyarul íródtak. Ozsvald Árpád egy XIX. század elején keletkezett filozofikus pamfletet ad közre. A szöveg meglehetősen zavaros, szerzője maga is úgy gondolja, hogy nem teljesen beszámítható, de a mű így is érdekes dokumentuma annak, hogy a fölvilágosodás eszméi miként jutottak el a vidéki magányban élő magyar nemességhez. Jóval értékesebb, ugyancsak jórészt eredeti levéltári anyagra épülve, B. Kovács István tanulmánya. Egy gömöri református egyházközség, Felsővály és filiái egyházi élete köré szövődő krónikáját nyújtja. Egyháztörténeti profilja mellett egyenértékűen a társadalomtörténet

és a történeti néprajz körébe is besorolható. Angyal Béla dolgozata a csallóközi Guta nádvági gyakorlatáról és a nád fölhasználásáról színes leíró néprajzi dolgozat. Végül Gyönyör József terjedelmes írása a magyar kisebbség helyzetét vizsgálja igen sok szempontból az 1970. és 1980. évi népszámlálás tükrében. Aprólékos gondal készített statisztikai és szociológiai elemzése jelentős hungarológiai értekezés.

Kósa László

Ujváry Zoltán: Gömöri népballadák Holló László illusztrációival.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 115 l. (Gömör néprajza 11.)

A kötet Holló László festőművész születésének 100. évfordulójára jelent meg. Anyaga korábban már napvilágot látott egy terjesztésre nem került kiadványban, most szélesebb körben is ismertté vált. Az Ujváry gömöri gyűjtéséből kiválogatott tizenhét ballada a magyar balladaköltészet több rétegét képviseli. Nevezetességük és magának a kötetnek a legfőbb érdekessége az, hogy Holló László ezeken kívül sosem készített illusztrációkat, s egyúttal a rajzok életének utolsó alkotásai. A kötetben Ujváry Zoltán rövid írásai olvashatók a gömöri balladákról és az illusztrációkról. Mindkét szöveg rövidített változatban németül is kíséri a balladákat.

K. L.

Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény.

Szerkeszti Kriza János. Kolozsvár, 1863. Kriza Ildikó bevezetőjével. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. XIV, 577 l. [Reprint]

Egyetlen magyar népköltési gyűjtemény nem jutott olyan jeles szerephez a magyar művelődés történetében, mint Kriza János *Vadrózsákja*. Megjelenése a magyar népballada fölfedezését hozta. Egyúttal a székely népköltészet olyan megérdemelt fénybe került, amely mindmáig nem hunyt ki. Végül a megjelenést követő román plágiumvád nyomán kibontakozott *Vadrózsapör* ugyancsak máig hatóan fölvetette a magyar népi kultúra és a szomszédaink kultúrája közötti kapcsolatok sokféle ágazó kérdését. Mindenképpen indokolt és üdvözlendő tehát a reprint kiadás, amely egyébként a mű ötödik kiadása is, de a 2–4. kiadások kisebb-nagyobb csonkaságait tekintetbe véve, ténylegesen a második betűhív változat. A legelső megjelenéshez képest csupán Kriza Ildikó terjedelmes bevezető tanulmányában különbözik a kötet. A bevezetés vázlatosan ismerteti Kriza János népköltészeti gyűjtőmunkáját, a *Vadrózsák* történetét és utóéletét, Kriza János kéziratának sorsát.

K. L.

Vajkai Aurél: *Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja.*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 327 l.

Könyvének anyagát 1942–44-ben gyűjtötte össze a szerző. Elsősorban a háborús viszonyok akadályozták meg kinyomtatását. Első része, *Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza* címmel 1959-ben ugyancsak az Akadémiai Kiadónál látott napvilágot. A több évtizedes szünetek nem használtak a monografikus igényű munkának. Vajkai Aurél az 1930-as években már nem egészen fiatalon tűnt föl a magyar néprajzban, de új látásmódot hozott, ha nem is elméletileg alapozottan, de funkcionalista szemlélettel közelítette meg az erőteljesen történeti irányban haladó magyar kutatás tárgyát, a korabeli falusi-paraszti életet. Új volt a néprajzi falumonográfia ötlete is, mélyel nem sokan előzték meg őt. Alighanem hatással lett volna másokra, ha munkája frissen jelenik meg, de már az 1959-es kiadás idején kissé megkésettnek tetszett a mű. Pedig a tárgyi világot gondosan és érdekesen rajzolta meg, de igazán új szempontokat már nem adott. A második kötet kiadása pedig inkább tisztelgés volt az idős szakember életműve előtt, mert töredékessége, megkopottsága nem emeli a mai magyar néprajz figyelmének előterébe. Anyaga, tartalma természetesen így is értékes, hiszen, amit Vajkai közel fél évszázada még észlelhetett, az ma már utólérhető. A könyv külön gazdagítja a Dunántúlra vonatkozó ismereteket s ez ugyancsak nem elhanyagolható tény.

Csalódást okoz az első fejezet. A társadalomról szól, de mindjárt kezdetén a két világháború közötti statisztikai adatokat forrásmegjelölés nélkül közli a szerző. Magyarázatuk pedig hevenyészett. Szentgál nevezetessége valamikor helyi nemes jogállása, s ezért az érdeklődő többet várt volna a falusi társadalom ismertetésétől is. A hajdani "nemzetes rétegről" értékes ismereteket kapunk, de értelmezés és rendszerezés nélkül. A társadalomnéprajz körébe tartozó alakok (pl. paraszt, pásztor, iparos) és fontos kérdések (pl. vallás, magyar–német viszony, jog, egyesületek stb.) tartalma összegző, a szerző igyekszik az idevonatkozó összes folklórt együtt közölni, tehát nem a műfajokat részesíti előnyben, mint a tradicionális népköltészetkutatás. A műfajok majd a kötet végén kerülnek elő ismét, jórészt szövegközlés formájában. Egyébként Vajkai módszere nagyjából az egész műben az idézetként közreadott szövegek csoportosításában jelenik meg, és mindvégig tartózkodik elemzésektől, összehasonlításoktól, rendszerezéstől. Az erősen polgárosult település hagyományában még élt a gyűjtés elején az archaikus réteg, és jól kitapinthatók, épp a polgárosulás előrehaladásának köszönhetően a "hiányok" is. Elsősorban a szöveges és művészi is értékelhető folklór gyenge képviselőjére gondolunk, ami Vajkai terepmunkájának idejében a Dunántúl északi és nyugati területein már valószínűleg általános jelenség lehetett. Viszonylag gazdag volt még a szokásélet, és az ember-, valamint állatgyógyászat tudása is bő helyet kapott a műben. Az utóbbi kettő valószínűleg azért is, mert a szerző érdeklődéséhez mindig közel állt. Mindenképpen említésre méltó a függelékben közölt 58 fénykép, amelyet a szerző 1942–44-ben készített.

Kósa László

Village and Town. The Second Finnish–Hungarian Symposium on Ethnology.

Budapest–Noszvaj, August 25–31, 1986. Editors: Attila Paládi-Kovács, Zsuzsanna Szarvas. Hungarian Ethnographical Society, Budapest, 1987. 248 l.

A Budapesten és Noszvajon zajló második finn–magyar néprajzi konferencia kötetbe gyűjtött előadásait a résztvevők a hatvanöt éves Kodolányi Jánosnak ajánlották. A dedikáció Kodolányi János mind magyar, mind finn néprajzi körökben jól ismert tudományszervezői munkásságának is szólt.

A kötet 25 szöveget tartalmaz, 12-t finn, 13-at magyar résztvevőktől. Többségük angol nyelven íródott, néhány németül olvasható. A szimpózium tárgya, a város és a falu kapcsolatának néprajza mindkét ország szakembereit gyakran foglalkoztató kérdéskör, hiszen Magyarország és Finnország egyaránt frissen urbanizálódott állam. A hagyományos falusi élet és a nagyarányú városba költözés egyaránt igen közeli esemény mindkét országban. Maga a tárgykör azonban arra is alkalmas volt, hogy a résztvevők nagyon rugalmasan értelmezzék, mi tartozik bele. A finn előadók részéről a városi néprajzi kutatások, a magyarok részéről társadalomnéprajzi, ám inkább a falusi életformához kapcsolódó kérdések kerültek előtérbe. Mindkét oldalon elhangzottak kimondottan történeti tárgyú előadások is, jóllehet a tematika inkább a jelenkutatást inspirálta volna. Mindez azt is jelenti, hogy a konferencia idején a finn néprajz nagyobb nyitottságot mutatott az újabb antropológiai módszerektől való tanulás révén, mint a magyar. Szembeállításról azonban nem lehet beszélni, sokkalta inkább föltűnik a módszertani sokféleség. Éppen ez adhat – a szerteágazó érdeklődés mellett – legtöbb tanulságot két olyan ország kutatóinak, amelyek egymástól nagy földrajzi távolságra fekszenek. Mert a tartalmi kérdések pontosan a nagy távolság miatt és tekintve az előadások többnyire csekély terjedelmét, egymásnak sokat nem mondhatnak. Maga a tény arra is rávilágít, hogy a néprajzban immár végleg tudománytörténeté vált a finn–magyar kulturális rokonság, az őstörténeti beállítottságú kutatás.

Kósa László

Virt István: Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján.

MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1987. 171 l. (Folklor Archívum 17.)

Zoboralja falvai: Vicsápapáti, Béd, Menyhe, Egerszeg, Gerencsér, Csítár, Pográny, Alsóbodok, Geszte, Kolon, Zsére, Gimes, Lédec. Amint Virt István is írja: "Peremtáj fekvése és nyelvi elzártsága miatt a zoboralji falvakban olyan szokások és hiedelmek maradtak fenn napjainkig, amelyek vizsgálatával a hagyományos szellemi kultúra elemei is megismerhetők." Zoboralja már a századelőn felkeltette Kodály Zoltán érdeklődését, aki rendkívül archaikus népzenejére figyelt fel. A hagyományos szokásrend és hiedelemrendszer az 1950-es évek óta fokozatosan bomlik fel, erős elszlovákosodási folyamat is megindult. Ennek ellenére a halotti szokásokban Virt István 1981–1985 közötti gyűjtőútjain még számos régi elemmel találkozott. Pl. a halott mellé olyan tárgyat helyeznek ma is, amelyre, úgy vélik, szüksége lehet a túlvilágon. Így kerülhet a koporsóba nagyoathallókészülék, villanyborotva stb.

A kötetben 1212 számozott tétel szerepel, a következő tematikus rendben: A halál előjelei; Haldoklás; Halálkor; A halott mosdatása és öltöztetése; A ravatal; Temetés előtti teendők; Virrasztás; Halott a koporsóban; A halott kikísérése a temetőbe; A temetés; Halotti tor; Emlékezés a halottra; Visszajáró halott; Temető.

Rajzokat közül temetőkről, sírjelekről. Tárgymutató, az adatközlők nevei, a települések magyar–szlovák megnevezése, a Zoboraljával foglalkozó fontosabb irodalom jegyzéke, valamint angol és szlovák nyelvű összefoglaló kapcsolódik a kötethez.

Tátrai Zsuzsanna

Voigt Vilmos: Modern magyar folklórisztikai tanulmányok.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 210 l. (Folk-lór és etnográfia 34.)

Az Ujváry Zoltán debreceni tanszékvezető felkérésére összeállított tanulmánykötet a folklórisztika problémáival foglalkozik. Az első tanulmány nem kevesebbre vállalkozik, mint a magyar folklórisztika 1945–1985 közötti időszakának bemutatására. Megismerhetjük a kutatás kereteit, intézményeit és kiadványait, az azokat irányító, szerkesztő tudósokkal, kutatókkal egyetemben. Voigt Vilmos felvázolja a kutatások fő szakaszait 1945-től, a gyűjtés, archiválás, katalógusok, szövegkiadás jelentős munkálatait, valamint a kutatások témáit és módszereit. A tanulmányhoz igen terjedelmes bibliográfia csatlakozik, bizonyos tematikus megszorításokkal. A következő tanulmány a nép, etnosz, nemzetiség fogalmak értelmezésével kapcsolatos hazai és nemzetközi elméleteket veti össze. A jelenkutatás a magyar néprajzban címmel egy értekezés arra hívja fel a figyelmet, hogy "egy jelenkutató tudománynak meg kell találnia helyét a jelenben". További írások képet adnak Budapest néprajzi vizsgálatának kísérleteiről, lehetőségeiről, megállapítva, hogy az interdiszciplináris kutatást igényelne. Ezután az amerikai magyar folklór kutatásáról és a közös feladatokról, majd a vizuális adatgyűjtés nemzetközi és hazai formáiról és jelentőségéről olvashatunk. A mai magyar népművészet fogalma címmel az 1945 utáni népművészetről tájékoztat a szerző, bőséges útbaigazító bibliográfiával. Az utolsó két tanulmány a folklór és folklórizmus határait vizsgálja, valamint a neofolklórizmust határolja körül. "Zárszó helyett" azt a kérdést veti fel Voigt Vilmos: "Van-e logikája a kultúrának?" "A mai kultúrlogika egyszersmind a mai kultúra logikája. Mindaz, amit elméletileg megfogalmazni szeretnénk vagy szerettünk volna a mi, mai kultúránkat lenne hivatva igazolni" – hangzik a válasz.

Tátrai Zsuzsanna

Zsótér Gergely: Mindszenti vőfélykönyv.

A bevezető tanulmányt és az összekötő szöveget írta Szentí Tibor. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1987. 55 l. (Csongrád megyei könyvtári füzetek 19.)

A parasztlakodalmak elmaradhatatlan szertartásmestere – különösen az önkéntes – néprajzi gyűjtők körében nagy népszerűségnek örvend. Sajnálatos azonban, hogy mind a vőfélyi intézmény eredetéről, régebbi múltjáról, mind az eredetinek gondolt vőfélyi versekről mint a legújabbkori paraszti írásbeliség egyik műfajáról, alig tudunk érdemlegeset. Ez a kis füzet mindkét hiányból pótol valamit. Értékes XVIII. századi levéltári adatokat közöl a vőfélység elterjedtségéről. Sajtó alá rendezve olvasható benne egy kiemelkedő "vőfély-egyéniesség", Zsótér Gergely maga és felesége készítette kéziratos vőfélykönyve. A szerzők korábbi nyomtatott és kéziratos vőfélykönyvekből, valamint saját leleményből állították össze szövegüket, ilyenformán szemléletes példát szolgáltatnak a szokás és a műfaj alakulásának-változásának mibenlétére.

Kósa László

Zsupos Zoltán: Dél-Gömör gyűjtögető gazdálkodása.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 137 l. (Gömör néprajza 10.)

Az utóbbi évtizedekben kevésbé kutatott témát dolgoz fel a kismonográfia szerzője. A gazdag recens anyag egyértelműen tanúskodik arról, hogy a hegyvidéki területeken a gyűjtögető tevékenység – ha időnként és helyenként váltakozó mértékben is – napjainkig szerepet kapott az önellátó gazdálkodásban, valamint arra is példát szolgáltat, hogy még ez a periférikus téma is eredményesen kutatható.

A szerző bevezetőként áttekintést nyújt a települések gazdasági adottságairól, azok század eleji demográfiai helyzetéről és életkörülményeiről. Ezen a vidéken az erdő hasznvétele mindig számottevő tényező volt a lakosság megélhetésében. A vizsgálat elsőként az emberi táplálkozásra szolgáló növények és termékek gyűjtögetését ismerteti. Legnagyobb szerep a különböző gombáknak jutott, melyek felhasználása és tartósítása változatos képet mutat. A vadon termő növények széles köre tárul az olvasó elé, melyeknek termését, gyümölcsét fogyasztották, mint pl. a brusnyica (vörös áfonya), boróka, borzag (bodza), csipkebogyó, galagonya stb. A szerző szemléletes leírást nyújt a termés összeszedéséről és felhasználásáról. Az állatok takarmányozására szolgáló növényi termés jóval szűkebb körű, legfontosabb helyet a makk kapott.

Külön csoportban következik az emberi gyógyításra felhasznált növények rendszerezése és hasznvételének ismertetése. Ehhez kapcsolódik az állatok gyógyítására szolgáló növények szűkebb köre. A szerző az alapanyag szerinti csoportosításban mutatja be azt a nagyszámú tárgyféleséget, amely a növényvilágnak köszönhető. Különösen jellemző erre a vidékre a fakupák, ivócsanakok készítése. Külön fejezetbe került az esztétikai és kultikus funkciót betöltő növények csoportja.

Végezetül a települések egymás közötti és külső kapcsolatait rekonstruálja a szerző a gyűjtőgető tevékenység és ezzel összefüggő kereskedés táji megoszlása szempontjából, melyben a trianoni határ gyökeres változást hozott.

Selmeczi Kovács Attila

Zsupos Zoltán: Esztár néprajza.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1987. 139 l. (Folklor és etnográfia 30.)

A Berettyó völgyében meghúzódó bihari település mindaddig alig volt ismertese a néprajzkutatás számára. A helybeli kezdeményezésre megvalósult kismonográfia vázlatos és kizárólag néprajzi leírást nyújt – szemben az elmúlt évtizedekben megszokott terjedelmes falutörténeti monográfiákkal, melyekben másodrendű helyet kap a néprajz –, mégis élő képet rajzol egy meglehetősen elzárt település hagyományos kultúrájáról, erősen zárt világról.

A szerző a település természeti adottságainak, történetének és birtokviszonyainak ismertetése után az anyagi és szellemi kultúra legfontosabb témaköreit veszi számba. Esztárra a soros településforma és a sárépítkezés (vert- és vályogfal) volt a jellemző, gazdálkodásában az állattenyésztés mellett a gabona- és kukoricaművelés játszott meghatározó szerepet. Említést érdemel a helyi nagybirtok hatásának elemzése a paraszti gazdálkodás technikája és eszközhasználata szempontjából.

A kismonográfia nagyobb részét a folklóranyag teszi ki. Elsőként az emberi élet fordulóival ismerkedhetünk meg. Különösen tanulságos a keresztnévadás másfél évszázad alatti alakulásának grafikonra vitele, a névdívat meglehetősen erős hullámozása. Hasonlóképpen figyelmet érdemel a házasságkötések napjának és évszakok szerinti megoszlásának elemzése. Érdekes, hogy a 18. század végétől egészen 1938-ig szerdai napon kötötték a legtöbb házasságot. Az esztendő ünnepeit a helyi sajátosságok szerint veszi számba a vizsgálat. Különösen gazdag hagyományanyag őrződött meg a betlehemezésről. Végezetül a sajátos, sok archaikus elemet megőrzött hiedelemvilág bemutatása zárja a kötetet.

Selmeczi Kovács Attila